

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԿԻՐԱԿԻՒՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ

Տէրունական օրուան ծագումին հարցը չէ որ պիտի շահադրգուէ զմեզ այս տողերուն մէջ։ Առ առաւելն եկեղեցւոյ պատմութեան վերաբերոյ այդ խնդիրը փակուած դատ մըն է այլ ևս. և անոնք որ վերաքննութեան մարմաններով կը մօտենան դեռ անոր, առնուազն կազմակերպական մտայնութենէ է որ կը տարուին։

Ստուգութիւնն այն է որ նախնական եկեղեցւոյ մէջ, մասնաւորապէս Պաղեստինի սահմաններէն ներս եւ սահմանամերձ այն երկիրներուն մէջ՝ ուր Հրէական Օրէնքին մտածումը տակաւին կ'իշխէր քրիստոնէական զգացումներուն վրայ, Շաբաթի և Միաշաբաթի վէճը, ժամանակ մը, աւելի կամ նուազ տարտամ կերպով, մերթ այս և մերթ այն կողմ հակելէ վերջ, հետզհետէ, այսինքն ո՛րքան Քրիստոնէութեան Մովսիսականութենէ խզումին գործը իր վերջնական ձևին մօտեցաւ, այնքան աւելի մոռացութեան տրուեցաւ Հին Ուխտի հանդիստի օրուան սովորութիւնը կամ ծէսը, ու Միաշաբաթը, Փրկչին յարութեան օրուան փաստովը արդէն հեղինակաւորուած, մտաւ բուն «Տէրունական Օր»ուան իր քրիստոնէական իմացումին մէջ։

Կիրակիի զաղափարը, ամէն կողմ և ընդհանուր կերպով, հաւատացեալներու ըմբռնումին մէջ, ճշդած էր արդէն իր նշանակութիւնը Գ. դարուն վերջերը. այնպէս որ, քիչ ետքը, Կոստանդինոս կը ստիպուէր պետական օրէնքի կարգ անցընել անոր սրբապահութիւնը, պարտադրելով նոյն իսկ որ դատարանները փակ մնան այդ օրը։

Անժամանակ և նոյն իսկ անպէտ բան է ուրեմն զբաղիլ այլ ևս անունի հարցով, Շաբաթի և Կիրակիի հակաճառութիւններով։ Օրուան պատկերէն աւելի՝ օրուան խորհուրդին մէջ պէտք է փնտռել անոր բարոյականը։

Այդ խորհուրդը Ս. Գիրքը կ'արտայայտէ Հանգիստի զաղափարովը. ինչպէս Աստուած աշխարհի ստեղծագործութիւնը կատարելէ վերջ հանգստացաւ, ըստ պատմութեան Աստուածաշունչի, այսինքն կնքեց իր գործը՝ անոր բարութեան մտածումովը բովանդակօրէն օրհնելով զայն, նոյնպէս մարդս՝ շաբաթուան վեց օրերը աշխատութեամբ արդիւնաւորելէ վերջ, պարտաւոր է եօթներորդ օրը զադրիլ գործելէ, զայն անցընելու համար խոկումովը Աստուծոյ, որուն շնորհիւ

է որ, կը հաւաստէ մեզի մեր հաւատքը, կ'ապրինք և կը զործենք՝ իրականացնելու համար իր նախախնամութենէն մեզի համար տնօրինուած կոչումը :

Այս է, և այս միայն պէտք է լինի քրիստոնէին համար կիրակիին բուն նպատակը, կամ բարոյականը : — Կը մնայ սակայն տեսնել հիմակ թէ ի՞նչ կ'ընենք, կամ մանաւանդ ի՞նչ պարտինք ընել՝ կատարելու համար այդ մասին մեր պարտականութիւնը, այսինքն սրբելու կամ սուրբ պահելու համար կիրակին :

Անծանօթ չէ մեզի այն տարօրինակ և նոյն իսկ տխուր մտայնութիւնը, որ, ինչպէս կարգ մը ուրիշ կէտերու առթիւ, այս պարագային ևս յայտնուած է մերայնոց մէջ, Բողոքականութիւն նկատելով կիրակիի սրբապահութիւնը, և հետեւաբար տեսակ մը խրտչումով վերաբերուելով անոր հանդէպ : Աւելորդ է բան թէ որքան անհիմն ու անարդար է այդպիսի կարծիք մը : Կիրակիին յարգանքը զոյութիւն ունէր Բողոքականութենէն շատ դարեր առաջ. Եկեղեցին էր որ կազմակերպեց և հանդիսաւորեց զայն ամենահին ժամանակներէ ի վեր, իրապէս և իսկապէս տէրունական օրուան մը նկարագիրը հազցնելով անոր, կրօնական, բարոյական և ծիսական վայելչութեան ամէն միջոցներու զործադրութեամբ անոր մասին : Իսկ թէ մեր մէջ ևս որքան ի յարգի էր ան ի վաղուց անտի, բաւական է հաստատել «կիրակիէ կիրակի Ս. Հաղորդութեան մասնակցելու» օրինադրեալ պարտականութեամբ, որ կը յիշուի հին հայ Կանոնադիրքերու մէջ, և որ սրբապահութեան ամենէն գերազանց պայմաններէն մին կրնար ըլլալ իրօք և իրաւամբ :

Ընդէ է թէ հին Եկեղեցիներուն մէջ նախկին կանոնները ստէպ չմնացին իրենց պիրկ խտտութեան մէջ. նոյնքան ճիշդ է նաև թէ Բողոքականութիւնը, ինչպէս կը պատահի կրօնական ամէն նոր կազմակերպութեանց մէջ, սկիզբնէ՛րը մանաւանդ, երբեմն տառական ծայրայեղութեանց տարաւ կիրակին պահելու սովորութիւնն ալ. բայց այս ամէնը, ամէնքն ալ բացատրելի երևոյթներ ըստ ինքեան, իրաւունք չեն տար ընաւ մտածելու թէ կիրակիին յարգանքը բողոքական առանձնաշնորհի վերածուած է այլ ևս, և թէ հին Եկեղեցիները անտարբեր ընթացքի մը կը հետեւին անոր նկատմամբ :

Որոշ է թէ կիրակիի ըմբռնումին մասին քրիստոնէական բարոյականը, հին և նոր Եկեղեցիներուն մէջ հաւաստրտպէս, աւելի կամ նուազ չափով ազդուած է ընկերային կեանքի նոր պայմաններէն : Մէկ կողմէ աշխատանքին ծանրաբեռնուած սաստկութիւնը այնքան զրաւած ու լեցուցած է լուր օրերուն պարունակը, և միւս կողմէ, յոգնած և յաճախ տանջուած ֆիզիկականին ամօքում մը հայթայթելու կարիքը այնքան ճնշած է զգացումներուն վրայ որ մարմնական հանդիստին փափաքը՝ խաղի, զրօսանքի և մրցանքի ճամբաներէն ներս մտնելով խուժած է հողեոր «հանդիստ»ի ըմբռնումին վրայ, շատ տեղեր խանդարելով կիրակիի սրբապահութեան կարգն ու կանոնը, և ստէպ բռնաբարելով նոյն իսկ Եկեղեցիին անոնց վրայ ունեցած նուիրական իրաւունքները :

Տէրունական օրուան սրբապահութեան սկզբունքին խախտումը հետեանք է, այնպէս արդիական հովերու, որոնց՝ Եկեղեցին անբաւական է եղած յաճախ դիմակալելու, իր լոկ բարոյական ոյժերովը : Դաստիարակութիւնը, իր նափազանց աշխարհականացած դրութեամբն ու ողիւղը, ոչ միայն սկսած է անկարող դառնալ սանձահարելու մատաղ սերունդին կենցաղական հակումները,

այլ ընդհակառակն կը ձգտի կարծես քաջալերել իսկ զանոնք: Երիտասարդութեան շարքերուն մէջ նուազագոյն տոկոսի մը իջած է այսօր թիւը անոնց, որոնք, առանց քամահելու զեղարուեստին սէրն ալ, համոզուած են սակայն թէ ինչ բարձր ու շինիչ վայելքներ կան կրօնի հայեցողական պարապումներուն մէջ:

Եւ այս ամէնուն և դեռ ուրիշ թարթափանքներուն երեսէն՝ կիրակին է որ կ'անիրաւուի: Տէրունական օրերը, «վաղ քաջ ընդ առաւօտն», պատանիներու և երիտասարդներու խումբեր, մարզական ընկերակցութիւններ խորհրդանշող դրօշներէ առաջնորդուած, անխղճահար սրտով կ'անցնին եկեղեցիներու բաց դռներուն առջևէն դէպի դրօսանքի դաշտը. ու չափահասներ, այր ու կին, տօնական օրերու պճնումներով արդուզարդուած, երկիւղած լըջութեամբ ներս կը մտնեն թատրոններու կամ սրահներու սեմէն, տեսարանական պատկերներու կամ ընկերաբանական (?) ճառերու բեմերուն առջեւ թմբեցնելու համար իրենց քրիստոնէական խղճմտանքը:

Ու այս ամէնը՝ որովհետեւ մարմինին մտածումը և ժամանցին սէրը աւելի զերակշիռ են դարձած ներկայ բարոյականութեան մէջ քան հոգիին հոգը:

Մարմինին խնամքը խոտելի զգացում մը չի կրնար նկատուիլ անշուշտ քրիստոնէին համար. պզտիկ փոփոխութեամբ մը՝ հին առածին վրայ, նոյնքան ճշդութեամբ կարելի պիտի ըլլար ըսել «Առողջ հոգի՝ առողջ մարմինի մէջ», և այս՝ յանուն այն կրօնքին, որուն ամենէն մեծ քարոզիչը չվարանեցաւ ըսելու թէ «Մարմինք ձեր տաճարք են Հոգւոյն Սրբոյ»: — Բոլորովին աշխարհուբաց բնազդներու վրայ չէ որ պիտի երազէինք կանգնած տեսնել կեանքը. բնութեան մաքուր վայելքները, անմեղ և կազդուրիչ դրօսանքներու պէտքը անհրաժեշտութիւններ են տնտարակոյս, որոնց զրկանքին պիտի չկարենար հանդուրժել ոչ ոք՝ զիտութեան լոյսերով և կրթութեան նոր պայմաններով կազմաւորուած այն զրութեան մէջ, որ այժմեան մարդուն ընկերային և հասարակական կեանքն է ինքնին:

Կ'ընդունինք ասոնք. բայց յանուն այն Աւետարանին դարձեալ, որ կ'ուսուցանէ թէ «Հոգի առաւել է քան զմարմին», ընդունիլ հարկ է որ այդ ամէնը, ֆիզիկական կազդուրումի և կենցաղական վայելքներու ճաշակը պէտք չէ բնաւ տկարացնեն և մոռցնեն մեր մէջ հոգեկանին զգացումը: Գոհ, զուարթ, աշխոյժ և լուրջ գործունէութեան համար առաջին պայմանն է այդ զգացումը:

Կիրակին պէտք չէ աղարտուի իր իմաստին անհամապատասխան պարապումներով: Ամբողջ շաբթուան ընթացքին՝ պարկեշտ շահու հետապնդութիւններով և բարի աշխատանքի տքնութիւններով հացին կռիւը մղելէ վերջ, հոգիին անառիկ իրաւունքն է հանգստանալ. ոչ թէ ստկայն ինքնամոռաց անգործութեան անձնատուր ըլլալով, այլ գործունէութեան աւելի բարձր ու ազնիւ կերպով մը ինքզինքին համար շինելով կեանքի այնպիսի եզանակ մը, որուն մէջ հնար ըլլայ ունենալ կատարուած աշխատութեանց վերաբերմամբ զոհունակութեան և կատարուելիքներուն համար սրտապնդութեան լարուած՝ ներդաշնակուած վիճակ մը. պայծառացած՝ ներքին խաղաղութեան և ոյժի հանդարտ զիտակցութեամբ մը, որ աղբիւրն է հանգիստի ամենէն երանաւէտ զգացումին:

կատարելապէս այդ զաղափարն է, զոր նորոգելի կ'արտայայտէ Արարչութեան եօթներորդ օրուան և հանդիսաբ խորհուրդին նուիրուած «Տէրն յետ ստեղծման» անմահ երգի առաջին տունին մէջ, երբ կ'ըսէ. Աստուած, տիեզերքը ստեղծելէն ետքը, եօթներորդ օրը հանգստացաւ. Ինք՝ որ հանդիսան է յողնածնեւուն, և որուն կամքովն է որ կը զործեն արարածները, այդ կերպով այն հաւատքը ուղեց ներշնչել մեզի թէ աստուածահաճոյ զործեր կատարելը հանգչիլ է Աստուծոյ հետ:

« . . . Գործել զգործս Աստուծոյ՝

. . . է հանգչել ընդ Աստուծոյ».

Այս ոսկի երկտողիկին մէջն է որ կը բովանդակուի կիրակիի սրբապաշտութեան մասին Հայ Եկեղեցիին սկզբունքն ու կանոնը. — Աստուածաշնչական է այդ սկզբունքը. Աստուած ինքն իսկ սրբեց հանգստութեան օրը, իր կատարած գործին անդադարձութենէն բղխած օրհնութեամբը: Այդ օրուան մէջ Անդադրեցաւ իր նախորդ օրերու գործունէութենէն միայն, կատարելու համար նոր գործ մը, օրհնութեան գործը՝ հանգիստը, Ս. Գիրքի այդ հատուածին բնագրական յատկաբանութեամբը: Այդ կերպով պէտք է լինի քրիստոնէին եւս վերաբերմունքը կիրակիին նկատմամբ. ոչ թէ պէտք է դադրի գործելէ, այլ պէտք է գործէ Աստուծոյ համեմատ. ահա՛ և կանոնը:

Կիրակին օրհնութեան օր մը կրնայ լինիլ հաւատացեալին համար՝ աղօթքով և հոգեւոր նպատակի ձգտող աշխատանքներով. վասնզի մտքի և սրտի բարոյական գործունէութիւնը համազօր է նուիրագործութեան կամ սրբապաշտութեան զաղափարին: — «Ըստ Աստուծոյ» գործել կամ կատարել «գործս Աստուծոյ»՝ բարոյական մարդուն պարտքն է անշուշտ իր ամբողջ կեանքին համար, և, շարժել անգամ մը զէթ, այդ պարտքին զիտակցութեամբ լարելով իր խղճատանքը, դիւրացուցած միայն պիտի ըլլայ այդ պարտքին կատարումը:

Արդ, գործի Աստուծոյ կամ ըստ Աստուծոյ գործեր են, ամենէն առաջ, աղօթքը. բարութեան և ճշմարտութեան զերագոյն սկիզբին հետ հոգիին այդ կենդանի հաղորդակցութիւնը, որ կը սրբէ, կը խաղաղեցնէ, կը կազդուրէ եւ կը լուսաւորէ մարդը իր բովանդակ էութեանը մէջ, նորոգուած կամքի և ոյժի նոր եռանդ մը գոյացնելով հոն. յետոյ՝ բարոյական գործերը, սիրոյ և զթութեան զբաղումները, որոնց մէջ հաւատքը կեանքի կը փոխարկուի, ընկերին, դժբախտին, ճակատագրէն անիրաւուած թշուառներուն վերաբերմամբ անձնուէր ու անխնայ շահագրգռութեան չսակարկուած անկեղծութեամբ մը. ապա մտաւորական այն պարտաւորումները, որոնց մէջ շինիչ ճշմարտութիւններու սնունդը կայ, և միտքն ու փորձառութիւնը լայնցնող զիտական տեսութեանց վայելքը. եւ ի վերջոյ՝ բոլոր այն գործառնութիւնները, որոնք անձին կամ եսին հաճոյքէն աւելի հանրային օգուտն ու շահը կը հետապնդեն:

Աղօթքի պարտականութիւնը պէտք է կատարուի առաջիկայութեամբ առաւօտու ժամերգութեան և մասնաւորաբար Ս. Պատարագի խորհուրդին, մտամփոփ և պատկառալից մասնակցութեամբ և հետևողութեամբ հոգեւոր երգերու, մաղթանքներու և ընթերցուածներու, և ունկնդրութեամբ քարոզի՝ որ անհրաժեշտ տարրը պէտք է լինի պաշտամունքին, և մասնաւոր Աստուծոյ հետ «ի խորոց սրտի» ինքնաբուխ լուռ խօսքի վերացումով: — Ազգային եկեղեցական

իշխանութիւնը պէտք է տնօրինէ կարևորը, որպէսզի կիրակիի առաւօտը այդ պարտականութեան միայն նուիրուի, ու այլապէս և այլուր կազմակերպուած հանդիսական զուամարումներ որ և է կերպով խոչընդոտ չյարուցանեն անոր դէմ. իսկ ծնողքներ և դպրոցական մարմիններ պարտին հոգածու լինիլ որպէսզի մատակարար սերունդը, այդ պահուն գէթ, չտարուի տէրունական օրուան սրբութիւնը փոխանակելու մարմնական և մարդական զբօսանքներու վայելքով:

Իսկ յետ միջօրէի մասը կարելի է լայնօրէն յատկացնել, ըստ կարգի, վերև յիշուած միւս պարապումներուն. ազգային և բարեգործական համախմբութեանց, կրօնական լսարանի զուամարումներու, ընթերցումի, բարոյացուցիչ բանախօսութեանց, երգի եւ նուագի եւ նոյն իսկ մարմնակրթական պարկեշտ մարզանքներու ժամանցի, այնպիսի պայմաններով և կերպով, որոնք ոչինչ ունենան վիրաւորական՝ քրիստոնէական բարոյականին համար:

Աշխարհի այժմեան դրութեան մէջ մանաւանդ, կիրակնօրեայ հանգիստը որքան կրօնական պէտք մը՝ նոյնքան նաև բարոյական ու ընկերային պահանջ մըն է. անհրաժեշտ՝ ինչպէս մարմինին նոյնպէս և հոգիին ոյժերուն համար: Անոր արժէքը որքան անձնական՝ նոյնպիսի և հաւաքական է: Անհատին, ընտանիքին, եկեղեցիին, նոյն իսկ պետութեան և ընկերութեան համար պիտանի է անոր սկզբունքը, և օգտակար՝ զործադրութիւնը: Այդ մասին վճռական է փորձառութեան փաստը: Քրիստոնէութեան հակառակորդները և պաշտպանները միանգամայն, ամէնքն ալ, համամիտ են այդ մասին: «Ընկերվարականներն անգամ, կը դրէ ժամանակակից հեղինակ մը, կը միանան կաթոլիկ և բողոքական երեսփոխաններուն, քուէարկելու համար եօթներորդ օրուան հանգիստին օրէնքը»:

«Դիտել պէտք է, կ'աւելցնէ ուրիշ մը, թէ կիրակին չպահուած տեղերու մէջ աշխատանքը աւելի չափով չէ որ կը կատարուի քան այն երկիրներուն մէջ, ուր կը տիրէ անոր յարգանքը, ընդհակառակն»:

«Կիրակիի հանգիստը, կը նկատէ երրորդ մը, երբ կը զործադրուի քրիստոնէական ըմբռնումի համեմատ, ֆիզիզական, իմացական եւ բարոյական կեանքի երջանիկ արդիւնքներ միայն կրնայ ծնիլ անհատական կեանքին, ընտանեկան կեանքին և հայրենիքին բարգաւաճումին համար»:

Խօսքեր են ասոնք, զեղեցիկ եւ մանաւանդ ճշմարիտ խօսքեր, որոնց ներքև հաճութեամբ պիտի ուզէր ստորագրել ոչ միայն ամէն քրիստոնեայ, այլ նաև ամէն ողջամիտ մարդ:

★ * ★

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԸ

ԱՍՏՈՒԹՈՅ ՈՐԴԻՆՅՆ ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ՅԱՂՔԱՆԱԿԸ

Ք.

Այսպէս է ահա, իր պարզութեանը մէջ, այն նշանաւոր վարկածը, որ ճշմարտակերպ և հրապուրիչ ըլլալու կողմ մըն ալ ունի, վասնզի կը թուի հիմնուիլ զիտականօրէն հաստատուած եղելութեանց վրայ: Ուանգարումի վիճակներ կան արդարեւ, որոնց մէջ հիւանդը կը կարծէ որոշապէս տեսնել առարկաներ, որոնք իր գերազըրգը ունեւած երեակայութեան մէջ միայն գոյութիւն ունին: Աղբառու ասկէ զատ զիտել կուտայ թէ աշակերտները, որոնք անուս մարդիկ էին, ի վիճակի չէին բնաւ իրենց ըմբռնումները զատելու իրենց մտահաճութեանց խաղէն: Եթէ ասոր վրայ աւելցուի այն ներոյժ տաղնապը, ուր էին անոնք, բուռն զգացումները՝ զորս անպատճառ ունեցան իրենց Գալիլիա դառնալէն ետքը, կը հասկցուի թէ ըստ երեւոյթի այնքան հաստատուն այս տեսութիւնը ինչպէս ունեցած է արագ յաջողութիւններ: Առաջին շլացումը անցնելէն վերջ, սակայն, նորէն հաւատքը իր տեղը գտաւ. և այս՝ սովորաբարութեան ամենէն քիչ ենթակայ աստուածաբաններուն մէջ նոյն իսկ: Տեսիլներուն վարկածը փշրուեցաւ՝ խորտակուեցաւ ամենէն քիչ ուղղափառ համարուած գիտուններուն ձեռքով: Ներուի մեզի հոս յիշել Շէնկէլի և Քայմի անունները միայն:

Յիսուսի կեանքին վրայ իր մագիստրական ուսումնասիրութեան մէջ, այս վերջին հեղինակը խտուի կը մերժէ, ինչ ինչ վերապահումներով միայն, բուն յարութեան իրողութիւնը, բայց ատոր համար չի զաղրիր անընդունելի յայտարարելէ Աղբառուի մշակած գրութիւնը: Քայմ աչքը գոց չէ որ կ'ընդունի այս տեսութեան գէմ եղած առարկութիւնները: Զոր օրինակ, պահպանողական աստուածաբաններէն չատերուն սիրած մէկ փաստն այն է թէ քանի որ բանդագուշանքները իրիկուան գէմ միայն տեղի կ'ունենան, այն պահուն՝ ուր գիշերը կ'իջնէ, երբ միայնութիւնը երա-

զանքի կը զիմէ, կարելի չէ ընդունիլ որ ասանկ պատրանք մը մէկ անգամէն հինգ հարիւրէ աւելի եղբայրներ համակէր օր ցերեկով (Ա. Կորն. Ժե. 6, Մատթ. ԻԲ. 16): Քայմ, այսպէս, վիճելի կը գտնէ այս զիտողութեան ճշգրտութիւնը, և կը յիշէ, ոչ առանց իրաւունքի, մտասքանչութեան ընդհանուր շարժումէ մը տարուած բազմութիւններու օրինակներ: Միւս կողմէ, շատ արդարացի կերպով զիտել կուտայ թէ այդպիսի զրգոյս մը վարակիչ է. կը ծաւալի, կը խոչընդոտ, կը բազմանայ. երբեմն երկար տարիներ պէտք կ'ըլլան զայն հանդարտեցնելու համար: Ասանկ բան չըկայ բնաւ նախնական եկեղեցւոյ մէջ: Պօղոս խօսքը կ'ընէ յարուցեալ Քրիստոսի հինգ կամ վեց երեսմեներուն մասին միայն, ինչ որ կը ցուցնէ թէ զանոնք համարած ու խնամքով զատորոշած էին այդ միջոցին այնքան հասարակաց եղած ուրիշ տեսիլներէ: Ուշագրաւ և նկատողութեան արժանի իրողութիւն է որ հինգ հարիւր եղբայրներու յիշատակութիւնը կը մնայ բոլորովին կղզիացած բան մը. յուզումէ յառաջ կուգայ, յետոյ յանկարծ կը կասի կարծես մոգական կերպով: Աշակերտներու այս բազմութիւնը, թէև խորապէս աղդուած է շարժումէն, բայց կը ցրուի, առանց տարածանելու կամ տարածել ջանալու զայն. «Ահա՛ բան մը, որ իր նմանը չունի, կ'ըսէ Քայմ, այս տեսակ երեսոյթներու ոչ մէկին պատմութեան մէջ»:

Շէնքէլ, ինքն ալ, նոյնպէս, մերժելով հանդերձ մարմնոյ յարութեան մը վարկածը, կը խորհի թէ ջրային խանդարում մը պիտի չկարենար բացատրել Քրիստոսնէութեան անշափելի աղղկեցութիւնը, և թէ, վերջապէս, զրգոյսութիւնը անգամ մը անցնելէ վերջ, աշակերտներուն խոյանքը պիտի չփարատէր իսկոյն: Երազին պատրանքներէն վերջ մարդ իրականութեան կը դառնայ, ինչպէս որ տագնապէն ետքը բանդագուշուածը ամենօրեայ կեանքին զգաստութեան սահմաններուն կը վերադառնայ:

Այս փաստերուն վրայ, որոնց ճշգրտութիւնը չի կրնար մերժել որեւէ չնախադրուած միտք, աւատարմական մեկնութիւնը դեռ ուրիշներ ալ կ'աւելցընէ: Աղբառու հաճոյք կը զգայ ենթադրելէ —

ինչ որ, արդարեւ, իր ամբողջ տեսութեան հմայքն է — թէ Բրիտտոսի բարեկամները լեցուած էին Տէրօջր յարութեան գաղափարով։ Բայց Աւետարանները հակառակը կը ցուցնեն (Մրկ, Թ. 10, 13, 32, Ժ. 32, Ղկա. ԻԴ. 11, 21-24, 25-27) կարգ մը այնպիսի ծանօթութիւններով, որոնք արժանահաւատ են անոր համար մանաւանդ որ առաքեալներուն անիմացութիւնը երեւան կը հանեն միամտօրէն։ Ի՞նչպէս ընդունիլ թէ, յետոյ ապա և առանց պատճառի, Եկեղեցին այդ կերպով ներկայացուցած ըլլայ հաւատարմութիւնը անոնց՝ դորս Աւետարաններու խմբագրութեան թուականին, կը պատուէր իբրեւ իր հիմնադիրները։ Պատմական և հաստատուած բան մըն է թէ, տղէտքը պատահած միջոցին, ընկճուած էին բոլորովին։ Ի՞նչպէս կրնայ բացատրուիլ որ անոնք, այդ տրամագրութիւններուն մէջ, կարողացած ըլլան դարբնել հրաշք մը, որուն գաղափարն անգամ չունէին։ Անոնցմէ լուսողոյններուն հաւատքը ստատած էր. ապացոյց՝ Պետրոսի ուրացութիւնը — առանց խօսելու զեռ անոր մասին, որուն չոր և քննող միտքը պիտի չը կարենար թող տալ ինքզինքին՝ տուելիները իրականութիւն համարել (Լ. 24-29)։

Մնաց որ, բանդագուշանքները կ'ենթադրեն զայսին վատումութիւն մը, որ մինչև գիտակցութեան և կենսական ոյժերուն խորքը կը թափանցէ։ Կը տեսնու որ հիււանդը մէկ անգամէն տենդի սարսուռէն՝ տկարութեան, վնասութեան կ'անցնի։ Ընդհանրապէս անկարող կը դառնայ կանոնաւոր և մեթոտիկ աշխատանքի։ Արդ, այսպիսի ֆիզիքական վիճակ ա՛յնքան անսովոր էր առաքեալներուն մօտ որ Յիսուսի մահէն քիչ ետքը անոնք ահա կրնան քարոզել անոր վերկենցալումը, բազմաթիւ անձինք դարձի կը բերեն, կ'ընդդիմանան Սինեդրիոնին, իրենց հաւատքին հանդարտութեամբն ու պայծառութեամբը և եռանդին ոգևորութեամբը կը զարմացընեն իրենց թշնամիները։ Ի մի բան, կ'աշխատին այնպիսի բուռն դործունէութեամբ որ միայն քսան կամ երեսուն տարուան ընթացքին Աւետարանի դրօշը կը տնկեն հռովմէական ընդարձակ կայսրութեան ամենէն նշանաւոր քաղաքներուն մէջ։ Հոգեբանական հրաշք մը չէ՞ միթէ այսքան

յանկարծական կերպարանափոխութիւն մը։ Ի՞նչպէս խելամախ այս իրողութեան։ Ի՞նչ է եղած անոր որոշադրիչ պատճառը։

Այն տատուածքանները, որոնց քիչ մը զժուար կուգայ մարմնական յարութեան գաղափարը, շուարում մը կը ցուցնեն այս մասին։ Ոմանք կը հաստատեն միայն, առանց բացատրել ջանալու, առաքեալներու միտքին մէջ կատարուած եղաշրջութիւնը։ Ուրիշներ ճիգ կ'ընեն պատճառին վերանայու. այսպէս, Շէնքէլ, որ «աստուածային նախախնամութեան» վրայ կը խօսի, եւ մանաւանդ Քայմ, որ, իր մակածութիւնները աւետարանական իմաստին մէջ աւելի հեռուն մղելով, առաքեալներուն տեսիլները փառաւորեալ Փրկչին անձնական միջամտութեանը կ'ընծայէ։ Այս փորձերը, սակայն, ոչ մէկ յաջողութիւն չեն ունեցած նմանօրինակ ձգտումներով ճանչցուած ժամանակակից այն հեղինակներուն մօտ, որոնք աւելի Պատէէրի տեսակէտին կը վերադառնան. այսպէս Պ. P. Lobstein առանց բնաւ ըսելու թէ ի՞նչ եղաւ գերեզման դրուած մարմինը, ամէն բանէ աւելի կը պանծացնէ Բրիտտոսի ազդեցութիւնը իր Եկեղեցիին վրայ։ Երբեք, կ'ըսէ համառօտիւ այս քննադատը, յարութեան իրողութեան պատմական ուսումնասիրութիւնը եզրակացութեան մը պիտի չյանգի։ այսու հանդերձ քրիստոնէական յոյսերը միշտ աւելի հաստատուն կոռուան մը ունին։ Մեզի համար, ինչպէս առաջին աշակերտներուն համար, փրկութեան փորձառութիւնէն է որ կը ծնի յարուցեալ Փրկչին հաւատքը։ Ընդ որ աւելի անհատապէս, որ վերջացուց Փրկչին դործունէութիւնը, ոչ միայն չի բաժնէր զմեզ իրմէ, այլ աւելի կը միացնէ զմեզ իր կենդանի անձին։ Յիսուս կ'ապրի և կը դործէ շնորհիւ զօրութեան մը որ կախում չունի ոչ ժամանակէն եւ ոչ միջոցէն։ «Գալով մնացածին, կ'աւելցնէ Պ. Լոպըշթայն, կրօնական տեսակէտով, հաւատացեալը, որ, աւանդութեան վկայութեան վրայ, կ'ընդունի երկրաւոր մարմինին կենդանացումը, ոչինչ աւելի ունի քան անոնք որոնց դատումով աշակերտները ներքին ճամբով բարձրացան իրենց վարդապետին յարութեան ստուգութեան, այսինքն փառաւորեալ Փրկչին կեանքին յարակալութեան»։

«Ուրեմն կոյ Յիսուսի յարութեան ապացոյց մը, կը դրէ նմանօրինակ իմացութեամբ մը Պ. Էմմ. Սթարֆէր, կրօնական ապացոյցը. ապացոյցներուն ամենէն թանկագինը, կամ մանաւանդ, միակ արժէքաւորն է անիկա . . . ճշմարիտ հաւատացեալը պէտք չունի որ պատմական, այսինքն միշտ հերքելի նկատողութիւններով իրենց ցուցնեն Յիսուս Քրիստոսի յարութիւնը. անիկա զիտէ, ներքին և մտքով ստուգութեամբ մը, թէ իր Փրկիչը յաղթած է մահուան . . . ճշմարիտ հաւատացեալը ի փորձառութենէ կը հաւատայ իր Փրկիչին յարութեանը. անիկա զիտէ և կը հաւատայ. և ոչ ոք պիտի կարենայ խել իր հաւատքը: Բայ աստի, ի՞նչ հարկ, կրօնական տեսակետով, գիտական ապացոյցի: «Պատմական գէպք մը, կ'ըսէ Պ. Լաշլէ, չի կրնար հաւատքի առարկայ ըլլալ, ճիշդ՝ պատմական ըլլալուն համար, և, այս պատճառաւ, գիտութեան առարկայ մըն է անո: — «Կը հետեւի ուրեմն, կ'աւելցնէ Սթարֆէր, թէ մարդ կրնայ կասկածիլ յարութեան պատմական իրողութեան մասին, թէ կրնայ նոյն իսկ անբաւական գտնել Պօղոսի վկայութիւնը, թէ զուտ պատմական գիտութեան վերաբերող հարցի մը կամ նիւթական իրողութեան մը պարզ հաստատումին մէջ կրնայ անոնցմէ ըլլալ որոնք «ոչ» կ'ըսեն, և սակայն քրիստոնեայ՝ Յիսուսի ճշմարիտ աշակերտ մ'ըլլալ . . . Գիտական հաւատալիքէ մը կախեալ չի կրնար ըլլալ այն հաւատքը, որ կը փրկէ»:

Ըստ այսմ, աստուածաշնչական հաւատքը պէտք է բաւականանայ հաստատելով միայն թէ աշակերտները հաւատացած են իրենց վարդապետին յարութեան: Բայց, ըստ մեզ, մենք, մեր ժամանակի քրիստոնեաներս, պէտք չունինք փնտռելու թէ այս հաւատալիքը ո՞ր աստիճան կը համապատասխանէ իրական եղիլութեան: Արդ, իմ տեսութեամբ, այսպէս ընկելով՝ մենք զաղափարապաշտութիւնը դուրս քշած կ'ըլլանք ներկի սահմաններէն: Այս ընթացքով, ուղղակի պիտի յանգէինք և հասնէինք Լէսսինկի սկզբունքին, որուն համեմատ «պատմական և պատահական ճշմարտութիւնները չեն կրնար իբր սկզբունք ծառայել բանականութեան հար-

կաւոր ճշմարտութիւններուն»: Ի՞նչ ուրեմն. պիտի պնդուի՞ միթէ թէ բաւական է որ նախնական քրիստոնէութեան վարդապետական կամ կրօնական դոյաջութիւնը միայն առնենք. և թէ անոր իբրեւ պատահան ծառայող արտաքին գէպքերը կրնան նկատուիլ: Փորձաստութիւնը և ժամանակակից աստուածաբանական շարժումը չի՞նք ցուցնել այս խախտումին վտանգը, որուն պիտի չկրնայ բնաւ հանդուրժել Աւետարանի ոգին: Պէտք է կրկնել, այնքան որ իշխներէ ետքը, թէ աստուածաբանական ծանօթեցները կը կորսուին տարտամութեան մէջ, թէ բարեպաշտութիւնն իսկ կը ցնդի և կը մթաղնի, թէ ամբողջ շէնքը, մէկ խօսքով, կը սպառնայ փլելի, եթէ իրմէ ի բաց հանուի իր պատմական հիմը: Բացորոշ չէ՞ միթէ որ, երբ քրիստոնէութեան վրայ է խնդիրը, եթէ իրողութիւնը առանց զաղափարի՝ անհոգի մարմինին պէս է, զաղափարն ալ՝ առանց իրողութեան՝ իրականութենէ պարպուած ստուերն է ինքնին:

Դառնալով նորէն Յիսուսի յարութեան, այդ մասին կողմուած հաւատքը բացատրելու համար անհրաժեշտ է ընդունիլ կամ մասնաւոր պատահար մը, Ամենակալին ուղղակի և զրական միջամտութիւնը, և կամ աշակերտներու ներքին կեանքին մէջ գոյացած հոգեկան եղանակաւորում մը, յանկարծական և մեծ մասամբ անբացատրելի եղաւթութիւն մը, թերեւս մինչեւ իրենց միաքերը կամ պատրանք մը. վասնզի այն ասան ոչինչ պիտի փոխուած ըլլար իրական իրողութեան: Աստուած՝ փրկութեան յաղթական յայտնաբերութեամբ մը պիտի պատասխանած չըլլար Մարգուն Որդիին անձնութեան գերադոյն արարքին: Ուրիշ բառերով, իր պատմութեան այս բախտորոշ ժամուն, մարդկութիւնը ոչ միայն փրկած բաժնուած պիտի չըլլար իր նախնիաց կեանքէն, այլ և ընդունայն ճիղով մը պիտի բարձրացած ըլլար իր կեցած տեղին վրայ, նորէն ինքն իր վրայ խնալու համար հիւժուած և սպառած. պարզ է թէ քրիստոնէական գերբնականին խնդիրն է որ կը դրուի հոս՝ իր բարոյական տարողութեանը հետ միասին: Հաճոյք կը պատճառեն անշուշտ միւս կերպով եզրակացնող բազմա-

թիւ հեղինակներու տեսութեանց բարձրութիւնը և քրիստոնէական լայնմտութիւնը. բայց եւ կը կարծեմ թէ, նոյն լակ կրօնական տեսակէտով, վտանգ յառաջ կուզայ իթէ պատմական վկայութեան արդիւնքներուն կարեւորութիւնը չընդունինք:

Այս գեանին վրայ է, արդարեւ, որ կը դրուի հարցը, ինչպէս կը ջոյնեն շատերը այն քննադատներէն զորս չիլեցի, եւ որոնք ընդհանրապէս համաձայն են հաստատելու սա երկու թէզերը. (ա) Աշակերտները, կ'ըսեն անոնք, սերտիւ հաւատացած են տեսած ըլլալ յարուցեալ Յիսուսը: (բ) Այդ հաւատքը, կ'աւելցեն ոմանք, իրենց անձնական գործունէութեան արդիւնքը չէ եղած. անիկա կրնայ բացատրուիլ միջամտութեամբ միայն գաղանի պատճառի մը որ բարձրերը կը տանի զմեզ: Միայն, մինչև հոս գալէ վերջ, այդ հեղինակներէն շատերը կանգ կ'առնեն առաւելութիւններ ընելով խորհուրդին դէմ, կամ տարտամ բասերով խօսելով Աստուծոյ Հոգիին մասին: Բայց ինչո՞ւ կը մերժեն աւելի հետուն երթալ, եթէ սակայն առաջուց որոշած չեն արդէն անպատճառ մերժել հրաշքը: Աստուածաշնչական վաւերագիրներուն վկայութիւնը անառարկելի է, մանաւանդ Պօղոս առաքեալին, որ, Փրկչին մահէն հազիւ երեսուն տարի վերջ գրուած հանրային նամակի մը մէջ, պաշտօնական ատենագրութեան մը ճշգրտութեամբը հետեւեալ ցուցմունքները կ'ընէ.

1. Քրիստոս, կ'ըսէ, մեռաւ մեր մեղքերուն համար, ըստ Սուրբ Գրոց, յետոյ թողուցաւ:

2. Երկու օր ետքը, սակայն, անոր յարութիւնը հաստատուեցաւ, ինչ որ կը նշանակէ թէ գերեզմանը պարապ գտած էին և համոզուած թէ Տէրը անձէ զուրս էր ելած կենդանի և փառաւոր:

3. Յարուցեալ Յիսուսը յաջորդաբար երևեցաւ Պետրոսի, տասներկուքին, հինգ հարիւր եղբայրներուն, Յակոբոսի, և վերջապէս Պօղոսի, որ նորեկ մըն էր առաքեալներու և աշակերտներու այս ընտանիքին մէջ: — Իրաւ է թէ այս վերջին գիծը կարծես թէ քիչ մը կասկածելի կը դարձնէ ապացուցութիւնը. որովհետեւ, վերջապէս, կ'ըսեն, Դամասկոսի ճամբուն վրայ ունեցած տեսիլքէն հետեւեալ ա-

պագայ աւետարանիչը սա հետեւութիւնը միայն պիտի կրնար քաղել թէ Յիսուս՝ զոր ինքը մեռած կը կարծէր, կենդանի էր եւ այդ կենդանի Քրիստոսն էր որ զինքը կեցուցած էր ապստամբութեան ճամբուն վերայ: Այս ամէնուն մէջ, պիտի կարենային ենթադրել, կեանքի տեսողութեան խնդիր կայ եւ ո՛չ թէ յարութեան:

Եւ սակայն Պօղոս զանազանութիւն չի դնել իր այս թուարկած տեսիլքներուն մէջ, քանի որ կը յայտարարէ թէ «տեսած» է զՔրիստոս (Ա. Կոր. Թ. 1). իր դատումովը, այս ըմբռնումը այնքան իրական եղաւ որ, ինք զայն կը նկատէ իր առաքեալի իրաւունքը (Ա. Կոր. Թ. 1. Գաղ. Ա. 1) և մարմիններու յարութեան իր վարդապետութիւնը (Ա. Կոր. ԺԵ. 1-8, 12 և հետեւ. 35 և հետեւ.) օրինականացնող պարագայ մը: Այս վերջին կէտին մանաւանդ կարեւորութիւնը բացայայտ է: Եթէ Պօղոս կուրենթացիներուն կը սօվրենէ թէ գերեզման գրուած մարմինները տառնց կորսուելու զուրս պիտի ելլեն անոնցմէ, այդ մասին իր տուած բացորոշ ապացոյցը յարուցեալ Տէրը տեսած լինելն է միայն. ուրիշն Յիսուսի երևումները, ըստ իրեն, սոսկ հոգեկան չէին. գերեզմանին վրայ իր յաղթութեամբը՝ բոլորովին վերակազմուած Քրիստոսի անձին ազդեցութիւնն էր որ այդ բանը ըսել կուտար իրեն:

Դիտեցէք աւելաւին թէ առաքեալին լեզուն որչափ անորոշ է, կըր նախնական եկեղեցիին մէջ այնքան յաճախ պատահած տեսիլքներուն վրայ է որ կը խօսի (Բ. Կորն. ԺԲ. 2, 3, զոր օրինակ): Երբ, ընդհակառակն, յարութեան վրայ կը խօսի, Պօղոս չ'ըսեր թէ աշակերտները «իրենց մարմինովը կամ մարմինէն զուրս» յափըտակուեցան Մարդուն Որդիին փառքը զիտեւելու համար. չի բաւականանոր նոյնպէս պատմելով թէ Քրիստոս անոնց յոյց տուաւ ինքզինքը, որոշ թուով պարագաներու մէջ միայն, այլ կ'ելլէ մինչև այն իրողութեան, որուն կը վերածուին այս երևումները. Պետրոսի և տասներկուքին հետեւելով, կը վկայէ գերեզման գրուած մարմինին կենդանացումին մասին. աստուածազօր հրաշք՝ որուն ծանօթացան ամէնքը երբորդ օրէն սկսեալ: Այնքան ճշգրիտ են այս մանրամասնութիւնները, որ այս իրողութեան առ-

ջև երեք դիրք միայն կրնան կարելի ըլլալ:

Ա. Կա՛մ պէտք է խտրու մերժել առաքեալը և իր հաւատառուները, իբրեւ խորհուրթիւն, ենթադրութիւն, որ զլիստփին հակառակ է Քրիստոսի Կրօնքին պատիւին, և զոր Սղրաուսի պէս քննադատներ մերժած են:

Բ. Եւ Կա՛մ պէտք է ընդունիլ թէ այս զլիստոր ականատեսները, ամէնքն իմիասին, զոհերն եղած են պատրանքի մը, ինչ որ տեսիլքներու մեր հերքած տեսութեան պիտի տանէր զմեզ:

Գ. Կա՛մ վերջապէս, Եթէ առաքեալները չեն խարած կամ չեն խարուած, կը մնայ ընդունիլ միայն, բոլոր նախկին քրիստոնեաներուն հետ, անոնց վկայութեան վաւերականութիւնը: Ուրիշ բառերով, ամբողջացնելու համար այն հաստատումը որուն համեմատ աշակերտներուն հաւատքն է Եկեղեցւոյ միակ էիմը, անհրաժեշտ է աւելցնել թէ այդ հաւատքը կը բացատրուի Տէրօջը յարութեան իրողութեամբ միայն: Հաւատացած են՝ վասնզի տեսած են, տեսած են՝ վասնզի տեսնելու բան մը եղած է, վասնզի Յիսուս, զոր իսկապէս տեսած են, իրապէս զերեզմանէն դուրս ելած էր:

Մեզի կ'ըսեն, այո՛, թէ արդի տեսակէտով՝ մեր պէտքերուն համար բաւական է որ Քրիստոս կենդանի լինի իր ողբովը, ինչ որ ըսել պիտի ըլլար թէ անոր մարմինն յարութիւնը մեծ կարեւորութիւն մը չունի: Բայց այսպէս չէ՛ր — հարկ է շեշտել — այսպէս չէր նախնական Եկեղեցիին հաւատալիքը: Այդ շրջանի Հրեաները, անդէտ ըլլալով հոգիի անմահութեան, անդրյիբիմեան ապրում ըսելով ամբողջ մարդկային էակին վերակազմութիւնը միայն կը հասկնային: Ասկէ է այն դիրքը — զոր զժուար պիտի ըլլար ուրիշ կերպով բացատրել — զոր առաքեալն Պօղոս կ'առնէ իր թուղթերուն մէկէ աւելի նշանակելի հատուածներուն մէջ, երբ կը գոչէ, զոր օրինակ, խօսքը Կորնթացիներուն ուղղելով. «Եթէ վասն մարդոյ ի գաղանամարտի լեալ էի յեփեսոս, զի՛նչ օգուտ էր ինձ. Եթէ մեռեալք ոչ յառնեն, կերիցուք և արքցուք, քանզի վաղիւ մեռանիմք» (Ա. Կոր. ԺԵ. 32). այս խօսքով առաքեալը չի՛ նշուցներ միթէ թէ մարմինէն դուրս հոգիի յատուկ գոյութիւն չի գիտեր ինքը: Ըստ ի-

րեն, մարդը յարութիւն կ'առնէ, ապա թէ ոչ՝ կը կորսուի անդառնալի կերպով: Կա՛մ ապաւնի կեանքը ամբողջ մեր էութեան համար, միասին ըլլալով նաեւ հաստատումին երաշխիքը, և Կա՛մ անդունդը՝ արժանաւոր կործանում մեղաւորին և ամբարիշտին դիտաւորութիւններուն: Այս պատճառաւ կը հասկցուի ծայրալիւր հանդիսաւորութիւնը և ահա որ լրջութիւնը, որոնցմով Պօղոս կը հաստատէ Փրկչին յարութեան ստուգութիւնը: «Եթէ Քրիստոս չիցէ յարուցեալ, ընդունայն են հաւատքն ձեր, և ի մեզս ձեր կայցէք» (Հ. 17). ինչո՞ւ աւսիկա: Որովհետեւ այն մտածումը թէ Յիսուս կրնայ վերապրիլ միայն իր հոգիովը՝ տեղ չի կրնար դնել առաքեալին միտքին մէջ: Ըլլալ կամ չըլլալ. ահա՛ երկստորարանութիւնը՝ իր ամբողջ ծանրութեանը մէջ: Եթէ Քրիստոս յարութիւն առած չէ, ոչ միայն մեր մէջ չի կրնար ունենալ այն ներգործութիւնը զոր մենք կ'ենթադրենք, այլ ընդ միշտ բաժնուած կը մնայ անիկա իր Եկեղեցիէն, վերջնականապէս ընկլուզուած մնալով գերեզմանէն, ու մենք, իր կարծեցեալ աշակերտներս, առանց Աստուծոյ և առանց յոյսի կը մնանք Եկեղեցիին մէջ:

Այս ուսուցումին կրօնական գոյացութիւնը կը մնայ ուրեմն զազափարը յարակայութեան և անձնական ներգործութեան Յիսուսի Քրիստոսի, զոր աշխարհի մէջ ոչ մէկ գորութիւն — ոչ իսկ արհաւիրքներու թագաւորը — չի կրնար բաժնել զինքը սիրողներէն: Մի միայն, կը կրկնեմ, առաջին քրիստոնեաներուն մէջ այս հաւատալիքը անբաժան է Տէրօջը յարութեան հաւատալիքէն: Այս իրողութեան տարողութիւնը ուսումնասիրողները պիտի ուզե՞ն արդեօք ըսել թէ երբայական հոգեբանութիւնը, որով տոգորուած էին աշակերտները, գանոնք մղած է այս ճշգրտութեամբ ձեռն տալու իրենց վարդապետին ամենուրեքութեան մասին իրենց ունեցած համոզումին: Բայց անոնց յայտարարած պատմական եղելութիւնը այնքան բացայայտ է, որ ներհակ պատճառաբանութիւնն է որ աւելի կը հարկադրէ ինքզինքը, Եթէ սակայն զերբնականին կարելիութեան դէմ կանխակալ համոզումներով զբաւուած չէ արդէն միտքը: Աշակերտներուն համար, Փրկչին մարմինն անյայտացումը Աստու-

ծոյ կամքովը կատարուած կարեւոր գէպք մը եղաւ, վասնզի, առանց ատոր, անոնք դժուարութիւն պիտի զգային իրական վերականգնացում մը: Բայ աստի, Յիսուս Քրիստոսի ամբողջովին և ոչ միայն հոգւով վերկենցալու մը հաստատելով, առաքելական ուսուցումը — որ այս մասին համաձայն է մեր զարու գիտութեան լաւագոյնս հաստատուած արդիւնքներու հետ — կը պաշտպանէ մարդկային անձին անլուծանելի միութիւնը, որ, ոչ միայն չի կրճատուիր Աւետարանէն, այլ անկէ կ'ընդունի իր լիութիւն ներդաշնակութիւնը, այսինքն այն՝ որ բոլոր զարկերու քրիստոնեաներուն խոստացուած է Տէրոջը յարութեան իրողութեամբը:

Միւս կողմէ, աւելորդ իսկ է ըսել թէ Յիսուսի կենդանացումը իր երկրաւոր մարմնին զուտ և պարզ վերակազմութիւնը չեղաւ, և թէ Աստուծոյ Որդին յարութիւն չառաւ, Ղազարոսի պէս, մի միայն՝ իր այս աշխարհի վրայի գործը վերստին ձեռք առնելու համար: Այս մասին ալ, զարձեւալ, հարկադրուած ենք զիմելու Ս. Գրոց վկայութեան: Քրիստոսը՝ զոր Պօղոս տեսաւ, այն՝ զոր անկեալ ազգերուն քարոզից, փառքի Տէրն է իրօք, որուն նմանութեամբ մենք ալ օր մը պիտի ընդունինք փառաւոր մարմին մը (Ա. Կոր. ԺԷ. 42-49, 52-54): Ուրիշ կերպ ըսելով, Փրկչին յարութիւնը պարզ դարձ մը չեղաւ իրաց հին վիճակին: Կեանքի յաղթական հակազդեցութիւն մը եղաւ, բայց զարգացումով, յառաջգիմութեամբ (Ա. Կոր. ԺԵ. 52, 53). զոյութեան ուրիշ կերպի մը մէջ մուտքը եղաւ ան: Միայն թէ, Քրիստոս ամբողջովին, մարմին և հոգի, անցաւ այդ կերպարանափոխութեան մէջէն, այնպէս որ մենք ալ մեր ամբողջ էութեամբն է որ պիտի վերանորոգուինք իրեն նման: Փրկչին յարութեան, ինչպէս ամէն գործարանաւոր եղաշրջութեան մէջ, կեանքի յաւակալութիւն կայ՝ փոփոխում մի մէջէն փառաւորեալ Փրկիչը նոյն է երկրաւոր Քրիստոսին հետ. միայն իր գործունէութեան պայմանները տարբեր են. ինքը, որ մարդկային տկարութեանց ենթարկուած էր (Եբր. Դ. 15), թօթուց նիւթին կապերը (Հմտ. Մտթ. ԻԲ. 20), ձեռք առնելով աստուածային իշխանութեան գաւազանը,

մինչև որ ամէն արարած ծուր կրկնելով իրեն իր աստուածը պաշտէ զայն (Փիլիպ. Ի. 9-11):

Քննադատութիւնը չի կրնար բացաւորել թէ ինչ է այդ հոգեւոր գործարանաւորութիւնը՝ հակադրաբար երկրաւոր կենացադակերպին: Հետեւաբար աւելորդ պիտի ըլլար զբաղիլ հոս այն հարցով թէ Յիսուսի մարմինը, կերկրմանին վրայ տարուած յաղթութեան յաջորդող օրերուն, կրնց ստեղծիւ յառաջատուական փառաւորում մը, ինչպէս խորհած են աստուածաբաններն ոմանք: Ինչ որ աւետարանական պատմածքներէն յստակօրէն կ'երակարացուի, սա է թէ Քրիստոս, երկրաւոր կեանքի պայմանները թօթափելէն ետքն ալ, իրեններուն երեցաւ անոնց ընտանի եղած ձեռն տակ, զանոնք լաւագոյն կերպով համոզելու համար իր յարութեան իրականութեան մասին: Այս կը թուի եղած ըլլալ նպատակը յաջորդական այն երեւումներուն, որոնք, Դործք Առաքելոցի վկայութեան համեմատ (Ա. 3), քառասուն օրեր շարունակուեցան:

Այս խօսակցութիւններուն վերջինէն ետքը, Յիսուս վերացաւ իր աշակերտներուն մէջէն, այսինքն աներեւութանալով անոնց տեսութեանէն, վերջ դրաւ այդ զգալի ինքնայայտութեանց շարքին, Աստուծոյ մօտ իր զոյութեան վերջնական կերպը զգենելու համար (Ղկս. ԻԴ. 50-53. Գրծ. Ա. 4-11): Համարածու մը, ստեղծիւ, բնական սրտին է յարութեան, որուն հետ յաճախ կը շփոթուի արդէն առաքելական ուսուցումին մէջ: Առաքելական թողութիւնը չեն խօսիր Փրկչին այս վերացումին մասին, բայց կ'ենթադրեն զայն, երբ կը հաստատեն Յիսուսի Քրիստոսի բազմիւր փառաց մէջ (Հոսով. Ե. 34. Կող. Դ. 1. Նիս. Դ. 8-10. Փլպ. Բ. 9-11. Եբր. Թ. 24, ևն.): Ազատագրումն է անկեալ երկրաւոր ամէն սեղմումներէ, հոգիին գերադոյն յաղթանակը: Ուստի, այս խորհրդաւոր բարձրացումը ոչ միայն բաժանում չի նշանակեր, այլ ընդհակառակն նշանն է Քրիստոսի և իր աշակերտներուն միջև յետ այնու դոյալացած անլուծանելի միաւորութեան մը: Յորչափ կ'ապրէր այս աշխարհի վրայ, Յիսուս ամէն վայրկեան յարաբերութեան մէջ էր սեղմ թթով աշակերտներու հետ միայն:

հիմակ, բարձրացած Աստուծոյ քով, որուն զօրութիւնը կը պարուրէ տիեզերքը, յարուցեալ Գրիստոսը անկորնչական կեանքի սկիզբը կ'ըլլայ իր եկեղեցիին համար (Մտթ. ԻԸ. 20), զոր վեր կը բռնէ՝ երբ ան կը կորանայ, զոր կը պատժէ՝ երբ ան կը մոլորի, և որուն զէպի վեր ընթացքը կ'ուղղէ դարերուն մէջէն, մինչև որ օր մը անոր հետ ըլլալ իր վերջնական յաղթանակին միջոցին երկնից հանգիստին ու փառքին մէջ:

Ժ. Գ.

ՕՐԷՆՔԸ

Յովն. Ա. 17

Հեղինակաւոր մարմինի մը կողմէ հասարակաց իրաւունքներու պաշտպանութեան համար սահմանուած կանոններու յօրինուածք մըն է Օրէնքը. որ ըստ յարմարութեան ամբողջութեամբ կամ մաս առ մաս հրատարակուելով, պատկանեալ հասարակութեան մէն մի անհատին կամ անոնց ամբողջութիւնը կազմող միութեան, համայնքին կամ պետութեան, իրաւանց և պարտաւորութեանց սահման դնելով, կենցաղի և գործունէութեան որոշ ուղղութիւններ ցոյց կուտայ ամէնուն: Անոնք որ կը համարձակին Օրէնքին այս կամ այն կանոնը գիտութեամբ կամ նոյնիսկ անգիտութեամբ դանց առնելով, ճշու ընթանալ կամ հակառակը գործել, անոնք գործողի իշխանութեան կողմէ իրենց ըրած զանցառութեան համար սահմանեալ պատիժը կը կրեն անխուսափելի կերպով: Եթէ խելք ունին կը խրատուին արդէն, իսկ եթէ ոչ՝ ամէն անգամ ալ իրենց յանցանքին համաձայն կը դատապարտուին:

Օրէնքը պարկեշտ և առօքինի անձերու ընկերութիւններու համար ինքնապաշտպանութեան ամուր պալան մըն է միշտ, իսկ ռճրագործներու, զողերու, սուտ վկաներու, ուխտադրամներու եւ այս ու այլ կարգի ամբարիշտներէն ունէ անձի համար՝ գլխուն կախուած Դամոկլեան սուր մը, որուն ծայրը եթէ երբեմն իր գագաթին մէջ մխուելէ վրիպի ալ, անոր ազդած սարսափը սակայն զոգ կը հանէ զինք շարունակ:

Օրէնքը մարդկային կեանքի և գոյա-

ցութեան պահպանութեան անհրաժեշտ մէկ տարրն է. գործարանաւոր մարմիններու համար սնունդի չափ անհրաժեշտ, իսկ անշունչ մարմիններու համար, գոյացութեան և ինքնապաշտպանութեան պայման լինելով՝ բնութեամբ տիեզերական է: Սուր իմացականութիւն և դատում ունեցող ամէն անհատ քաջ գիտէ թէ՛ մարդկային փորձառութեան աշխղան մարդերուն մէջ կը գործեն օրէնքները բնութեան համաձայն մէկ կազապարի մէջ ձուլելու համար, ամէնքը, հակառակ մարդոց անհատականութեան և ազատութեան զազափարին և իրերու անջատողական դեք բնութեան: Օրէնքները կը գործեն ի սկզբանէ անտի. Blackstone իրաւամբ ըսած է թէ «Երբ Աստուած իրը շարժման մէջ զրաւ, նա նոյն ատեն հաստատեց շարժումի կարգ մը օրէնքներ որոնց պէտք է համակերպի ամէն շարժական իր»: Աստուծոյ արարչագործութեան հրաշալիքներուն մէջ կարեւոր տեղ մը կը բռնեն տիեզերքի բոլոր մարմիններուն սեպհական այդ թագուն զօրութիւնները: Անոնցմէ իւրաքանչիւրին զիւտը, հանձարի մը շողով պարզուող յայտնութիւն մը լինելով՝ յոռաշղիմութեան և քաղաքակրթութեան նոր հորիզոն մը կը բանայ աշխարհի համար: Ինչպէս ամէն բարի բան ընդհանրապէս՝ Օրէնքներն ալ իրենց հունին մէջ աստուածային ինչ մը ունին: Պատմական վկայութեամբ գիտենք թէ անոնք երբեմն ուղղակի աւանդուած են Աստուծմէ, իսկ առհասարակ յօրինուած են Անոր առաջնորդութեամբ ու ազդեցութեամբ:

Այս կարգէն ծանօթ է Հին Ուխտի յիշած Տաճարանեայն, զոր Սինա լեռան վրայ Աստուած ըստ Սուրբ Դրոց պատմութեան տարբերակներուն նախ բերանացի աւանդեց և ապա երկիցս գրաւոր յանձնեց Մովսէսի:

Բարեկրօնի և Ասորեստանի Հնադէտներու կատարած պեղումներուն շնորհիւ զետնուած Համուրաբիի օրէնքներու մէկ արձանագրութիւնը, օրէնքի կանոններուն հետ կը պատկերացնէ նաեւ անոր ստացութեան կերպն ու հեղինակութիւնը: Արեւ աստուած քանդակին մէջտեղը նստած՝ իր առջեւ ծնրագրող Բարեկացւոց Համուրաբի թագաւորին կուտայ օրէնքներու տախտակ մը:

Բարեկարգ իրենց օրէնքները քարերու վրայ քանդակելով կը զետեղէին ամենէն յայտնի տեղերը, որպէսզի ոչ միայն իրենց քաղաքացիները ի մտի ունենան Աստուծոյ և իշխանութեան հոգը, այլ նաև որպէսզի եթէ օր մը իրենց թշնամիները զիրենք յաղթահարելով դան և իրենց հայրենիքը հարստահարելու սպառնան, շուտով տեսնեն եւ սովորին արդարութեան եւ իրաւանց սկզբունքները, եւ զգուշանան աւերներ գործելէ. . . : Հոռոմայեցիք որ ամենէն աւելի Օրէնքը յարգող, կարգ կանոնի վարժ ժողովուրդ մը եղած են ու կը մնան մինչև հիմա ալ, ունէին օրէնքի ժ.Բ. տախտակներ որոնք հիմը եղած են իրենց բովանդակ օրէնագրութեան։ Անոնք ալ աւտուածային ծագում վերադրած են օրէնքներուն։

Մովսիսական օրէնքին նախնական կանոններն ալ ժամանակին կը գրուէին մասնաւոր պնակիտներու վրայ և կը զետեղուէին իրենց սրբավայրերուն մէջ ի տես և ի յուշ ամէնուն։

Թիշնալ ազգերուն պէս կ'ընէին նաև Եգիպտացիներն ու Հայերը եթէ կտրելի է հաւատ ընծայել Արչակունեաց առաջին հայ թագաւոր Վաղարշակի համար Խորենացիի աւանդած տեղեկութեանց։

Որչափ ալ օրէնքներուն աստուածային ծագում մը վերագրուի ինչպէս հիները նոյնպէս մենք պէտք չէ մտքէ հանենք անոնց զարգացման մէջ մարդոց ունեցած դերն ու բաժինը. Աստուած ինչպէս ամէն բանի նոյնպէս Օրէնքին սկիզբը դրաւ, անոր սերմը նետեց տիեզերքի անհունութեան մէջ. մարդիկ է որ զայն մշակելու և աճեցնելու պէտքն ու պարտաւորութիւնը ունին, Աստուծոյ ծրագիրներն իրագործելու համար։ Այս պատճառաւ է որ երբ ձեռնհաս տնձերու գործակցութեամբ Օրէնք կը շինուի, անիկա յաշտ իշխողներու նուիրականութիւն մը կը դառնայ։ Արդարեւ այդպէս նկատուած է ան իր յառաջդիմութեան բովանդակ եղափոխումի ընթացքին, որուն աստիճանաւորումները սապէս կը պատկերացուին առհասարակ։

Ա. Նախապատմական շրջաններուն երբ այժմու իմաստով դրաւոր օրէնք չկար, սովորութեան մը համաձայն անհատն ու ցեղը իրենց իրաւանց և պատուոյ պաշտպանու-

թեան համար կոխ կը մղէին։ Հանրածանօթ է Արեան-վրէժխնդրութեան մոլեգին զգացումը։

Օրէնքի աստիճանական զարգացման Բ. աստիճանը սա է. երբ ցեղի մը անհատները իրարու մէջ, կամ օտարներու հետ մէճի բռնուէին՝ համաձայնելով կը դիմէին իրենց ցեղագլխներուն, կամ քահանաներուն, որոնք իրենց բանականութեան ցուցմունքներուն համաձայն իրաւարար լինելով վճիռներ կուտային, որոնք նման խնդիրներու համար կ'ընդհանրացուէին։ Այս կէտերը շատ լաւ կը լուսաբանուին Մովսէսի Եգիպտոսի և ապա Մահիանացւոց աշխարհի մէջ վարած դատերը։ Նշանակալից են Ելից ԺԸ. զլիսուն մէջ Թութորի կողմէ իր փեսային տրուած հրահանգները։

Գ. Մովորութեամբ և նախընթացներով կազմուած եղելութեանց զրի առնելուն ու իրր կանոն բանաձեւելը։

Դ. Յան ու ցրիւ գտնուող կանոններուն համախմբուելն ու տախտակներու կամ քարերու վրայ գրուելով հրապարակներու վրայ դրուելը։

Ե. Օրէնքներու ժամանակին և միջավայրին համեմատ պատշաճեցուիլը. ունեցած քաղաքական կամ մասնակի բարձրումը, այլոց ի նորոյ հաստատումը։ Դիտուններու կարծիքով Ելից ԽԱ-ԽԳ 19 զուխներու մէջ արձանագրուած օրէնքները՝ որ շինուած էին Քրիստոսէ առաջ Թ. կամ առ առաւելն Ժ. դարուն՝ 4-500 տարիներ յետոյ բարեփոխուեցան, մէկ չորրորդը զանց առնուեցաւ, երեք չորրորդը վերահաստատուեցաւ լաւագոյն կանոններու յաւելմամբ որ արդիւնքն եղան Խորայէի երեւի մարգարէներուն, Ամովսի, Ովսէի և Եսայիի յառաջ բերած շարժումին (Դ. Թագ. ԽԲ-ԽԳ 25)։

Որչափ ալ խորայէացիները իրր աստուածապետական ժողովուրդ օրէնքներու աստիճանական զարգացում մը ունեցան, Աստուածատես Մովսէսներու և կայմականամաքուր Եսայիներու միջոցաւ, բայց չկրցան երբեք հասնիլ կատարելութեան, իրենք ալ իրենց օրէնքներն ալ թերի մընացին, և սարսափելի անկում մը ունեցան. օրէնքն ու աւանդութիւնը իրարու խառնեցին, ոգին մոռցան՝ տառին կապուեցան

և փոխանակ օրէնքի անոր մակարոյձ տւելորդագալատութիւններով ճոխացան. Օրէնքը վերականգնելու, անոր ոգին վերականգանալու, օրինաց և մարդարէից թերին լրացնելու, առաքինիները պաշտպանելու, մոլորեալները դարձնելու, ի մի բան մարդկութիւնը փրկելու համար Մովսէսն օրէնքն և Եսայիներէն գերադանց մէկը պէտք էր երեւան դար, ոչ թէ հողածին այլ երկնածին մէկը, որ իր աստուածային հիզմանակութեամբ, առանց կողմնակի նկատողութեանց, զատէր ցորենը յարդէն վճռականօրէն, և զձէր միանգամ ընդ միշտ այն ճամբան որ զէպի փրկութիւն կ'առաջնորդէ ոչ միայն հրէութիւնը այլ բոլորն ալ մարդկութիւնը:

Օրհնեալ է Աստուած, փրկութեան աստղը շողայ, ծնաւ Մեսիան, կրակի տուաւ օրէնքի պատմութեանն տակ զիպուած որոմենքն ու յարդերը, վերահաստատեց ինչ որ լաւ է, աւելցուց ինչ որ մարդկութեան կը պակսէր, իր կեանքին օրինակովը և աշխարհին տուած բանին կենաց քարոզութեամբ: Ինք որ օրէնքէ և ամէն բանէ վեր էր իբր կատարեալ մարդ ու կատարեալ Աստուած, օրէնքի տակ մտաւ, օրէնքի հանդէպ խորունկ յարգանքով վերաբերուեցաւ, զայն նկատելով «կեանքի այն ճամբան զոր Հայրը տուած էր իր ժողովուրդին», ու նաեւ «բովանդակութիւնը Աստուծոյ կամքին և մարդոց պարտաւորութիւններուն»: Ան այս պատճառաւ այնպիսի կատարելութիւն մը տուաւ իր փոքրիկ Օրինակովքին տարողութեան, որ մենք այսօր իրմէ 2000 տարի յետոյ, անցեալի փորձառութեամբ վստահացած, կրնանք իւրացնել իր սա հաւատաշատը. «Եւրոպիայից երկնից և երկրի անցանել, քան յՕրինացն միոյ նշանախելի անկանել» (Դուկ. ԺԶ. 17. Մատթ. Ե. 17):

Թերեւս գտնուին այնպիսիներ որ դարմանան մեր ընդունած և պնդած այս հաստատումին վրայ՝ տեսնելով որ մարդիկ զգեստի պէս օրէնքն ալ կը փոխեն: Անոնք թերեւ հարցնեն՝ միթէ կարելի՞ է այդ ինչն այդ օրէնքին բաղկացուցիչ տարրերը.

— Այո՛, կարելի է. ու պատասխանենք անոնց.

Քրիստոսի հաստատած օրէնքին հիմերուն ու կառուցած շէնքին նիւթերը կիր

կամ աղիւս չեն, այլ ձոյլ ոսկի, այսինքն՝ Սէր և Բարութիւն, Լոյս և Իմաստութիւն, կամ մէկ խօսքով Շնորհք և Ճշմարտութիւն են մեր Փրկչին տուած նոր Օրէնքին տարրերը, ինչպէս կ'ըսէ Աւետարանը: «Զի՛ օրէնքն ի ձեռն Մովսէսի տուան. շնորհքն և ճշմարտութիւն ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի եղին»: (Յովհ. Ա. 17):

Ի՞նչ է սակայն այն Շնորհքն ու Ճշմարտութիւնը որ Քրիստոսի միջոցաւ յայտնուեցան աշխարհի:

Այն գերազանց Շնորհն ու բարձրագոյն Ճշմարտութիւնը՝ Աստուծոյ սիրոյն Յիսուս Քրիստոսով յայտնութիւնն է պարզապէս. «զի այնպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ մինչև զմրդին իւր միածին ետ» (Յովհ. Գ. 10): Եւ Միածինն ալ իր ոսկեղէն պատուիրաններով մեզ սովորեցուց Աստուծոյ ճամբան ու Անոր իրմով մեզի ըրած Շնորհը փոխարինելու երեք կերպերը. մեր Աստուածն ու ընկերը սիրելու չափն ու եղանակը (Մատթ. ԻԲ. 34-40) և մեր ընկերային պարտաւորութեանց սահմանը որ սա է. «Ձամենայն զոր միանգամ կամիջիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ. այնպէս և զուք արարէք նոցա»:

Սէրը լրումն է Քրիստոսի Օրէնքին: Սիրոյ պատուէրներուն՝ կամ քրիստոնէին պարտաւորութեանց զուամարութիւնը, ամբողջութիւնն է Քրիստոնէական Օրէնքին:

Հին խորայնացիները իրենց զրապանակներուն վրայ խնամքով կը զրէին հին օրէնքին պատուէրները, քրիստոնէաները Փրկչին և նմանեաց սիրով պէտք է լիցընեն իրենց սիրտերը:

* * *

Բնութիւնն ու իրերը, աստղերն ու արեւները, ընկերութիւններն ու պետութիւնները այս կամ այն օրէնքին կը հրպատակին, իւրաքանչիւրը իր և ընդհանուր յառաջդիմութեան համար. այն աստղը որ կը խոտորի կամ կը զանդաղի իր գնացքին մէջ կ'իյնայ. մեքենան՝ կը կենայ. ընկերութիւնը՝ կը քայքայուի. անձը՝ կը տուժէ. իսկ հաստապետը կ'արտաքսուի երկնից Թագաւորութիւնն և կը դատապարտուի գեհննի հրոյն:

Կը պատմուի թէ Հոռոմայեցի «անա-
չառ» դատաւոր մը, Բրուտոս, մարդկային
օրէնքներու զանցառութեան համար, ի զօ-
րու եղող ժամանակաւոր օրէնքի մը մէկ
տրամադրութեան համաձայն, կախաղանի
պատիժով մահուան դատապարտեց իր խակ
զաւակները. կարելի է ուրեմն երեւելայի
թէ՝ ինչ պիտի ըլլայ յաւիտենական Ար-
դարին դատաւճիւր անոնց համար, որ զի-
տակցաբար զանց կ'առնեն Սիրոյ Օրէնքը,
որ կ'ուրանան աշխարհին եղած մեծագոյն
Շնորհքը, որ հեռու կը փախչին բացարձակ
ձշմարտութենէն:

Եթէ մարդկային օրէնքները կը զօր-
ծադրենք չարիքէ խոյս տալու համար մի-
այն, զի երկրաւոր օրէնքը չի վարձատրեր,
ներքի՞ն է որ թերանանք զմեզ ոչ միայն
զենեան հուրէն փրկող՝ այլ յաւիտենական
կեանքի երկնային բարիքներն ապահովող
Օրէնքին զօրծադրութեան մէջ:

ԶԳՕՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍԳ

Ասկեւ ճշմարիտ գեղեցկութիւն Աստուծակ
կու գայ եւ Անոր կը վերադառնայ:

*

Աւելի դիւրին եւ ամենեւին բառ մ'իսկ չար-
տասանել, քան քի պիտի եղածին սեղի բառեր
չխօսիլ:

*

Չափազանց հեշտ կեանքը մեծագոյն չարիքի
մըն եւ որ կրնայ պատահիլ երեսաստուրի մը:

*

Քաջը ապրում Աւետարանն է, եւ Աւե-
տարանը՝ քաղաքում Քաջը:

*

Բնութիւնն ստուածային վայելչութեան
արտաքին զանն է:

*

Անաստուածը ամեն քան կը տեսնէ քնու-
րեան մեջ քացի Անկի՝ առանց որուն քան մը
պիտի չլինէր:

*

Սակարկի իմաստասիրութիւնը կը հետաքննէ
մարդը կրօնիկն, իսկ շատը անոր կ'առաջնորդէ:

ԱՆՔԵՂՈՒՄԵ ԿԱՅՐԵՐ

Վ Ա Ն Ա Գ Ն

«Եթեւ Բագինները իրենց տեղերուն
վրայ կործանելէ յետոյ՝ Լուսաւորիչ Կեսա-
րիա մեկնեցաւ, ընդհանուր Հայոց եպիս-
կոպոս ձեռնադրուելու համար, ինչպէս կը
պատմէ Ագաթանգեղոս: Ի դարձին՝ տեղե-
կացաւ որ Տարօնոյ Աշտիշատի մէջ տա-
կաւին կանգուն կը մնար Վանկլանեան կոչ-
ուած բազմահարուստ մահաւոր, Քարքէ
լերան անարին մօտ, Եփրատի (Արածանի)
վրայ, «որ հանդէպ հայի ի մեծ լեռանն
Տաւրոսի (*): Այդ մահաւոր երեք բագին-
ներ ունէր, տեսակ մը երեքոյնեան (triade)
պաշտամունքի ձեւացումով. անոնցմէ մէկը
նուիրուած էր Վահագնի, իսկ միւսները
Անահիտի եւ Աստղիկի բագիններն էին:
Լուսաւորիչ Կեսարիայէն իր հետ բերած
սրբոց նշխարները (Յովհ. Մկրտչի եւ Աթա-
նագլոսի Հայրապետի) մօտաւոր ձորակի
մը մէջ հանգչեցնելու համար՝ մէկ կողմէն
հրամայեց մատուց մը շինել եւ միւս կող-
մէ «մըճօք տապալել զշինուածս բազ-
նացն»: Դեռերը հոս ալ իրենց խաղը կը
խաղան, այս անգամ մահաւորն զուար-
ծածկելով յարձակողներու աչքէն, բայց
վերջապէս կը յաղթահարուին, եւ «կոտո-
րեցան մարդիկ պաշտաման քրմութեանն
որ ի տեղով անդ էին» (Ագաթանգեղոս):

Վանկլանեան մահաւորն պաշտօնը իբրեւ
ուրերոյ (**) կը նշանակէ պատմիչը, ան-

(*) Փաւստոս ալ կը գրէ. «ստարաբօր մենեմա-
սեղին Հերակլեայ (= Վանագլոս), որ կայ դէմ յան-
դիման լեռին մեծի՝ որում Յուլի (Տաւրոս) անուա-
նեայ կարգան» (Պատմ. Գ. Ժդ.):

(**) Վանագլոս երէ յիշատակութեան կարգին մա-
մուծայն ուրերոյ չնկատեմ, ինչպէս Կենթարդէ
Carrère, անեղի չըլլայ քերես իբրեւ Օրծօն հա-
մարէլ զայն, 7 մայրակ-աստուածութիւններէն զան դիւր
մը քալով իրեն: «Diese épitax und óγδοξ finden
sich auch in den orphischen Ideen» (Abraxas, 46):
— Վանագլոս ուրերոյ կաշմը կրնայ մեկնուիլ նաեւ
իբրեւ բարձրագոյն կամ գերագոյն բան միւս եօթը
դիւրեր: Փիւնիկեցոց մէջ ալ «Եւմուս»՝ որ 7 կա-
րիներուն բազաւորն էր՝ կը համարուէր մեծագոյն ա-
նուն մէջ, եւ իր անունը կը բարգմանուէր ուրերոյ՝
Եւմուս կը կրէր իր վրայ օձեր՝ որոնք խորհրդանշաններ

շուշտ իր նախապէս յիշած «եօթն բաղինք» էն վերջը խօսելուէն հետեանքով, և «վիշապաքաղ» (օձասպան) տիտղոսը կուտայ Վահագնի: — Օձերու թշնամի աստուածութեան մը հանգամանքը դիւրաւ կը համեմատուի ուրիշ արեգակնային դիւքերու ընծայուած գերին հետ, և իրօք ալ Վահագն մեր մէջ արեւ-աստուածութեան մը անձնաւորումն ըլլալով՝ կը սպաննէ խաւարին գոյութիւնն անձնաւորող օձերը: Իրեն նոյն իրութեամբ այն ծանօթ երգը՝ որմէ զժրաստաբար պատառիկ մը միայն հասած է մեզի՝ կը պարզէ այդ երեւոյթը, իբրեւ արեւու փառաբանութիւն մը (*):

«Երկեկ երկին և երկիր, երկեկ և ծիրանի ծով.
«Երկն ի ծովուն ունեկ զխաւրիկ եղեգնիկն.
«Ընդ եղեգան փող ծովս երանեկ,
«Ընդ եղեգան փող բոց երանեկ,
«Եւ ի բոցոյն պատանակիկ վագիր.
«Վագիր խաւրեալ պատանակիկ.
«Եւս հուր հեր ունեկ, ապա քի բոց ունեկ մո-
«Եւ աշխուհն կին արեգակնիկ»: [բռն,

Սոյն երգին շարունակութեանը մէջ՝ ինչպէս կը վկայէ Խորենացին՝ (Ա. րա.)՝ Վահագնի օձերու կամ վիշապներու հետ կրու ուրիշ ու անոնց դէմ յաղթելն ալ կը պատմէին Գողթան երգիչները:

Վահագն մեր մէջ ամենէն աւելի ազգայնացած դիւքերէն մէկն եղած է, ու Տրդատի ընծայուած հրովարտական «փառքիւն հասցէ քեզ ի քաջն Վահագնէ ամենայն Հայոց աշխարհիս» տողերէն ինքնին կ'իմացուի թէ յաղթութեան տպաւէն էր ան Հայ թագաւորներու համար: Իր անունն ալ արդէն Աւետայի մէջ իբրեւ յաղթութեան յիփ ներկայացուած Verethragnaէն կ'ածանցի, ըստ որում Արշակունեաց Պահլաւերէնի մէջ զինտական տնը հի ի փոխուելով՝ այդ անունը նախ «Վարհրագն», յետոյ «Վարհագն» և հուսկ ապա «Վահագն»:

Էին փայլակին մէջ յայտնուող երկնային կրակին: — Վանագնի վիշապաքաղ սիսդոսը կրնայ տարբեր բացատրութիւններ ալ քելադել:

(*) Հին հայ վարդապետի մը վկայութեան համաձայն՝ (Վարդան?) «ամոն գաւթակն պաշտեցին եւ Վահակն կոչեցին» (Հ. Ալիւան, Հին Հաւաստ Հայոց էջ 294):

եղած է Հայոց մէջ (Hubschmann)(*)։ Պէտք է ըսել որ բմանց կարծիքը՝ թէ վան և ագնի բառերէն ձևացած ըլլայ Վանագն անունը, առաջին բառը վան (= վհ) «բարի» նշանակութեամբ, իսկ երկրորդը հնդկական «Ագնի» աստուածն ըլլալով, որ կրակի անձնաւորումն էր, հիմնաւոր մեկնութիւն մը չէ։

Վահագն՝ ինչպէս տեսանք արդէն՝ յունական Հերակլէսի հետ նոյնացուած է մեր մէջ։ Այս նոյնացումը հաւանաբար տեղի ունեցած է Ա. դարուն (ն. Բ.) (**), փասն զի երբ Մեծն Տրդատն «Հերակլէսի առնապատկերը» ուրիշ կուքերու հետ Հոյաստան բերաւ, Վանիկիան մահաւոր քուրմերը՝ որոնք իբրեւ առանձին ցեղ ու դասակարգ՝ Վանուի անունը կը կրէին (***) ու իրենց նախահայրը կը համարէին Վահագնը՝ յարմար տեսան յոյն դիւցապնին արձանը իրենց սեպհական սրբաօլայրին մէջ կանգնել (Խորենացի)։ Արդէն համաշխարհի ըմբռնումով մը՝ Եւհեմերական կարծիքի համաձայն՝ բոլոր աստուածներն իբրեւ ապրած մարդեր նկատուելով՝ Վահագն ալ մեր հայ թագաւորներու շարքին մէջ մուտ գտաւ վերջապէս, և Երեսնագեան Տրդատնի (Զ. դար ն. Բ.) որդին համարուեցաւ, իր Բաբ (***) և Տիրան եղբայրներով միասին։

Աշտիշատի Վահագնը կը յիշուի նաեւ Փաւստոսի մօտ իբրեւ Հերակլէս. «Մեծն Կրիզոր... կործանեաց զբազինս մահնիցն Հերակլեայ՝ այսինքն Վահագնի, որում տեղոյ Աշտիշատն կարդացեալ» (Պատմ. Գ. Ժդ. համեմատեալ նոյն հեղինակին քիչ առաջ յիշատակուած տողը՝ ծանօթութեան մեջ),

(*) Վերեքագնայի մօտ պէտք է աւելցնել Անտիոն Արդաի Կամակիմակայի յիշատակներուն վրայ Կամակիմակայի Արտագնոսը (= Հեթակէս, Արէս) (Հիւպստոս)։

(**) Արդէն յոյներն ալ, ինչպէս կը գրէ F. Cumont, Աւետայի վերեքագնան նոյնացուցած էին Հեթակէսի եւ Արէսի հետ, ինչպէս կ'երեւի Նեմուր քաղի արձանագրութեան «Արտագնոս Դռակէս» Դրեւոս։

(***) Թէ Վանիկիան մեծեցի եւ քէ Վանուի քաղաքան մեծեցնելու Վանագնէ ծագում առած ըլլալը զուրկ չէ հաւանականութեան (հմմտ. Խոր. Բ. Ը)։

(****) Այս Բաբ անունը կը յիշուի յունարէն Ագաթանգեղոսի մէջ Վանուիներու համար գրուած Βαβυλός անունը։

նոյն իսկ Մոկարայից ոց գիրքերուն հայ թարգմանիչը Տիւրոսի մէջ պաշտուած Հեռակիւն անգամ չէ վարանած Վահագնով փոխանակել։ «Ի դիմա զոհիցն Վահագնի պաշտաման» (Բ. Մակ. դ. 19)։

Տարօնէ դուրս՝ Վահագնի նուիրուած մեհենատեղի մ'ալ կը գտնուէր՝ ըստ Թովմա Արծրունիի՝ Վարագայ լեռան արևելակողմը գտնուող «Ահնալիան» գիւղին մէջ, որ իր կողումը Վահեկվանիան մեհենանի մը գոյութենէն կրնայ առած ըլլալ։ Նոյն պատմիչը կը յիշէ նաև Փոքր Աղբակի մէջ Արտաշէս Բ. ի ձեռքով (Բ. դար Յ. Գ.) շինել տրուած մեհենան մը յանուն Հերակղևայ (= Վահագնի) և Դիոնիսիայի։

Վահագնի ֆաշտրեան զրոյցներէն մէկը ընդդէմ Բարշաւայ՝ յիշեցինք նախորդ հատուածին մէջ։ հնար է սակայն վիշապաներու կամ վիշապազանց կոխունելուն մէջ՝ որոնց ներքնապէս խառնուած է Արտաշատի մը անունը՝ կարևոր բաժին մըն ալ Վահագնի հանել, ինչպէս կ'ենթադրեն Հ. Արիշան և Գեղցեր։ — Այս մասին պիտի գրենք Արտաշատի զրոյցը մեկնելու առթիւ։

Վահագն՝ իբրև Հերակլէս՝ իր ֆաշտրեան շնորհիւ ո՛չ միայն վիշապներ կ'որսայ, այլ եւ՝ Կուաշմիթի կարծիքով՝ աստուած է որսի։ Գերման բանասէրը իր այս անսութիւնը կը հիմնէ Աղիարենաց աշխարհին մէջ իբրև որսի աստուած մեծարուող Հերակլէսի պաշտամունքին վրայ, որ երազի մէջ կ'ազդէր իր քուրմերուն պատրաստ ըլլալ «ի հեծելութիւն որսոց» (Տակիտոս, Տարեկոյր, ԺԲ. 13), և միւս կողմանէ՝ կ'օգտուի Աթանազիոսի վկայարանութեան մէջ պատմուած շահեկան մէկ կէտէն, որուն համաձայն նոյն սուրբ հայրապետը որսի պաշտպան կը նկատուէր, վասնզի Լեոնիկ մը կը պաշտէր զինքը և իր վիշապական մահէն վերջն ալ՝ ապրուէ տարի իբրև ընծայ կը բերէր իր նորածին Լեոնորթը ի պատիւ տնոր յիշատակին, և այլն։ ուստի և Վահագնի մեհենատեղւոյն մօտ Աթանազիոսի նշխարներուն գրուիլը՝ որսի հին աստուածին տեղ սուրբին հովանաւորութիւնը երաշխաւորելու խորհուրդով կատարուած գործ մը կը համարի։ Զանց ընելով Կուաշմիթի այս մասին ընդլայնած՝ բայց նիւթէն խուսափող միւս պարագաները, կ'ընդունինք

թէ Վահագն որսորդութեան ալ ի սպաս կըրնար զրած ըլլալ իր անպարտելի ֆաշտրիւնը։

Վահագն պոհոպանը կը նկատուէր իւրաքանչիւր ամսու 27դ օրին, որ իրեն էր նուիրուած, ինչպէս Աստղիկի նուիրուած էր տննիւր ամսուան՝ 7դ օրը, Միհրի՝ 8դը, Արամազդի՝ 15դը, Անահիտի՝ 19դը և այլն։

Վահագնը ժողովրդային զրոյցին մէջ

Երկար ատեն տպրած է ան՝ նոյն իսկ քրիստոնեայ Հայաստանի մէջ՝ իրեն նուիրուած երգերովը, որոնք մինչև Խորենացիի ժամանակ (Բ. դար) տակաւին քանդակաւ կ'երգուէին, սակայն դասական զրցարանութենէ դուրս՝ ժողովրդին երեւակայութեան մէջ բեղնատուած չ'երևիր տն։ Զենք գիտեր թէ Մ. Արեղեանի Die Armenische Volksglaube երկին մէջ Վահագնի ընծայուած գործերը՝ թէ նա Գիշերամայրը (Nachtmütter) իր սեւ օձերովը կը զարհուրեցնէ, կամ փոթորիկի վիշապներով անոր դէմ կը կռուի ու զայն կը յաղթահարէ, և այլն, ռամկագիտական վերջամեծութիւններ են՝ թէ հեղինակին կողմէ կամայական մերձեցումներ են լուի։

● Անդրադառնալով պահ մը մեր քերթողներու կիրարկած հագներգութիւն բառին, որ վիպասաններու արուեստին համաձայն դիւցազներգութիւն կը նշանակէր՝ անտեղի չի թուիր մեզի (Վա)հագներգութիւն բառի մը սղուած ձեւը համարիլ զայն։ Վասնզի ճիշդ չենք գտներ մեր հին քերականներուն առած մեկնութիւնները նոյն բառին համար, իբր թէ՝ երգիչները հագնի ոտ կը զործածէին և առոր համար «հագներգութիւն» կ'ըսենք, կամ թէ՝ rapsode, rapsodie յոյն բառերու ստուգարանութեան վրայ ձեռնած «հագնիլ կամ կարկասուն քան» կը նշանակէ հագներգութիւնը և այլն։

Ե. Ե. Դ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ս. ԵՐԿՐԻ

ՎԱՆՔԵՐՈՒ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Թ. ԴԱՐՈՒ ԿԱՐԵՒՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ք.

Ծանօթագրութիւնք

Ս. Գերեզմանի մերձակայ եկեղեցիներուն յիշատակութիւնը հասկնալու համար կարեւոր է յիշել թէ առաջ ինչ վիճակ ունէին Commematorium-ի գրուած ժամանակ. եւ աս լաւագոյն կերպով կրնայ կատարուած ըլլալ ուսումնասիրութեամբ մը ա՛յն կոչա կերպով շինուած ստուերագրին (sketch) զոր զծած է ուխտաւոր Արգուլի, որ այցելած է Երուսաղէմ 670ին, ո՛չ շատ վերջ 614ի Պարսից կողմէն. եւ 637ին Մահմեդականներու երկրորդ անգամ քաղաքին զրաւումէն. կոստանդիանոսի կողմէն շինուած մեծ պաղիլիքան առաջին անգամ կործանուած է, առկէ զատ, այժմ ծանօթ է թէ Ս. Հեղինէի մատուռը նորոգուած է Մատեառոսի կողմէն եւ այս պարագան յստակ կերպով ցոյց տրուած է ստուերագրին մէջ:

Յետոյ այս մատուռէն ղէպի արեւմտաքը, Գողգոթայի եկեղեցին եւ երկուքին միջև կայ տեղ մը որ Տիրօջը Բաժակը պահուած է: Գողգոթայի արեւմտաքը կը գտնուի նաեւ Ս. Գերեզմանի եկեղեցին, որ այն ժամանակ Ս. Գերեզմանին չորջը ունէր երեք շրջափակ, առաջինը որ կը ներկայացնէ գմբէթը բունդ քառակուսի սիւներուն շրջանակը, երկրորդը՝ մինչև այժմ մնացած երեք կողակներով պատը, եւ երրորդը՝ արտաքին բոլորչի պատ մը, որ մօտ ժամանակներս չի տեսնուիր. բայց Dr. Schick անկէ գտած է մնացորդ մասեր, Ս. Գերեզմանին եւ արեւմտեան սեպածե ժայռին միջև: Ստուերագրին վրայ ցոյց կը տրուի չորրորդ եկեղեցին, անուամբ Սուրբ Կուսին, որ կը գտնուէր այն տեղը որ այժմ բակն է Ս. Գերեզմանի եկեղեցիին ճակատին. ան շատոնց է գոյութիւն չունի, եւ

չէ յիշատակուած Commematorium-ի մէջ. այս յիշատակարանին թուականէն առաջ կրնայ վերցուած ըլլալ:

Հետեւալ ծանօթագրութեանց թիւերը միևնոյնն են թարգմանութեան հատուածներուն թիւերուն հետ. —

2. — Ս. Գերեզմանի եկեղեցին բնաւ կանօրէն իրեն յատուկ բազմաթիւ պաշտօնեաներ ունէր եւ առաջին անգամ յիշատակուած է իր յարակից մատուռներով: Հեղինակը յետոյ կը թուէ քաղաքին ներսի կողմի եկեղեցիները, եւ յետոյ պարսպէն դուրս գտնուածները, սկսելով Ս. Ստեփանոսի եկեղեցիէն կը շարունակէ մինչև Կեղրանի Հովիտը եւ Զիթենայ լեռը:

3. — Վերջին ընթրիքի Բաժակը առաջին անգամ յիշատակուած է Breviary-ի մէջ, վստահելի յիշատակարան մը կանուախէն զրի տեսնուած Զ. դարուն, եւ նոյն ժամանակ պահուած էր կոստանդիանոսի մեծ պաղիլիքայի սենեակներէն միոյն մէջ Խաչելութեան եղեղին եւ Սպունգին հետ: Անտոնինոս որ 570ին Երուսաղէմ այցելած է կը յիշատակէ այս մատուռները եւ նոր մանրամասնութիւններ կու տայ թէ Բաժակը շինուած էր եղեղաքարէ: Բայց երբ Արգուլի 670ին կը կատարէ իր ուխտաւորութիւնը, Պարսիկներու կողմէն պաղիլիքային կործանումէն յետոյ, Բաժակը ցոյց կը արուի Գողգոթայի մօտ ընդունարանի մը մէջ, եւ շինուած էր արծաթէ: Դուցէ եղեղաքար Բաժակը Պարսիկներէն կողոպտուած էր եւ չէր վերադարձուած: Տիրօջը Դաստառակը (Napkin) առաջին անգամ կը յիշատակէ Արգուլի որ կը զրէ հետաքրքրական պատմութիւն մը այն եւ ղանակին համար որով Քրիստոնեաները դառն դայն հրեայ բնականիքի մը մօտ, որ պահած էր դայն մինչև Խաչելութեան ժամանակը: Այս մատուռները՝ Բաժակը, Եղեղը եւ Դաստառակը չեն յիշատակուած Բեռնարգոսէն, որ 870ին այցելած է Երուսաղէմ, ոչ ալ Saewulf էն՝ որ 1102ին կատարած է իր ուխտաւորութիւնը, քաղաքը խաչակիրներու կողմէն զրաւուելէն ճիշդ վերջը:

4. — Հետաքրքրական է թէ Commematorium-ի մէջ կղերին եւ պաշտօնեաներուն ամբողջական թիւը 150 ցոյց կը տրուի մինչ ուրիշներ 163 կը հաշուեն. գուցէ ան-

ծիշդ ուղղադրութեան հետեանքով: Հիւրընկալ բառով կ'ըստի թէ հաւանական է որ հասկցուի այնչափ կամ սպասուոր:

5, 6. — Սիոնի մերձակայ եկեղեցիներու խնդիրը քիչ մը կ'նճուտ է, արդէն այդ մասին վիճարանութիւն կատարուած է (Sion Quarterly Statement, 1910, էջ 196 "The Traditional Sites on Sion"), անհրաժեշտ է կրկնել արդէն տրուած տեղեկութիւնը:

7. — Յուստինիանոս կայսեր կողմէն շինուած Ս. Կուսի նոր եկեղեցիին մէջ ծառայող 12 քահանաներու վիճակագրութիւնը համոզիչ տպացոյց մըն է թէ՛ ինչպէս ընդհանրապէս կ'ենթադրուի, Ազատի մկկիթին տեղւոյն մօտ է շինուած: Ը. դարու սկիզբը մահմէտականները իրենց տիրապետութեան բարձրութեան վերայ էին, եւ քրիստոնեաները խտտուէն վտարուած էին մկկիթին շրջափակէն: 1903ի Quarterly Statement Պարբերականին մէջ հրատարակուած է թէ Յուստինիանոսի շինած եկեղեցին Սիոնի հորաւային կողմը կը գտնուէր: Commematoriumի այս հատուածը կը հաստատէ այն փաստերը որ յառաջագոյն գրուած են: Որչափ որ ծանօթ է, հեղինակներէն ոչ մին Ազատի տեղը եկեղեցի նկատելով տկնարկութիւն կ'ընէ, հետաքրքրական պիտի ըլլայ գիտնալ թէ ինչպէս կը բացատրեն դաշն:

8. — Ս. Թաւալոսի վանքը յիշատակուած է Պրոկոպիոսի կողմէն իբր մին այն վանքերէն զոր Յուստինիանոս նորոգած է Երուսաղէմի մէջ: Զի գիտցուի թէ ո՛ր շինուած էր ան: Երուսաղէմի Ս. Դէորդ եկեղեցիին ուրիշ միակ յիշատակութիւնն կը գտնուի Պարսից կողմէն Խաչակիրներէ առաջ քաղաքին զրաւ ման նկարագրութեան արարերէն յիշատակարանի մը մէջ, զոր մեկնաբանած է Clermont Ganneau, Quarterly Statement հանդէսին մէջ (1898, էջ 36): Հոն յիշատակուած է թէ Խօթն քրիստոնեաներ սպանուած են Ս. Դէորդի սեղանին յով:

9. — Ս. Կուսի եկեղեցին այժմու Ս. Աննայի եկեղեցիին տեղւոյն մօտ, Ազատի հիւսիսը եւ Բեթհեղզայի կամ Պրոպատիկէի մօտ, կանոնախն առաջին անգամ յիշատակուած է Զ. դարուն: Թէոպոլիտ (530) կ'ըսէ «Պրոպատիկէ Առաւանին Շու. կային մօտ կը գտնուի Ս. Կուսի եկեղեցին»: Անատոնիոս (570) կը պատմէ թէ

«ան զնոց Աւագանին մօտ, ուր կային հինգ սրահներ, եւ անոնցմէ մէկո՛ւն մէջ էր Ամենօրհնեալ Կուսին պաղիլիքան՝ որուն ա՛յլ շատ հրաշքներ կը կատարուէին»: Արդուլֆ (670), եւ Վիլլիպալտ (754) բնաւ չեն յիշատակեր Նոյն եկեղեցին: Commematoriumը (808) կ'ըսէ. «Ս. Կուսի եկեղեցին՝ որ է Պրոպատիկէի Աւագանը, ուր Ան ծնած էր»: Այս խօսքէն կը հասկցուի թէ եկեղեցին իրապէս շինուած էր Աւագանին մօտ: Այս մասին հետաքրքրական են այն նոր ուստատորները որոնք տեղեկութիւններ ունին իրենց Ուղեգրութեանց մէջ. Բեռնարդոս (870) չի յիշատակեր Պրոպատիկէի Ս. Կուսի եկեղեցին, եւ Ս. Մարիամու ծնունդը կը զնէ Գեթսեմանիի Պարալիլին մէջ «որ կար խիստ ընդարձակ եկեղեցի մը ի պատիւ Անոր»: Միւս Նոյն մամանակ Խաչակիրներու կողմէն Երուսաղէմը գրաւուելէն առաջ Պրոպատիկէի եկեղեցիին անունը Ս. Մարիամու անունէն փոխուած է Ս. Աննայի անուն, Saewulf, որ 1102ին կ'այցելէ Երուսաղէմ, կ'ըսէ. «Տաճարէն կ'երթաս զէպի հիւսիս, եկեղեցին Ս. Աննայի, մայրն Ամենօրհնեալ Կուսին, ուր ան կը բնակէր իր ամուսնոյն հետ: Նաեւ ան հո՛ն բերած էր իր յոյժ սիրեցեալ դուստրը՝ Մարիամ: Անոր մօտն էր Պրոպատիկէի Աւագանը որ երբայցեղէն կը կոչուի Բեթհեղզա, որ ունէր հինգ սրահ»:

10. — Դամասկոսի դրան դուրսը կը գտնուի Ս. Ստեփանոսի եկեղեցին: Կ'ընել թէ փոքրիկ եկեղեցի մըն էր Եւդոկիա կայսրուհիէն շինուած եւ Պարսիկներէն կործանուած մեծ պաղիլիքայի տեքստիկներու մօտ շինուած:

11. — Ս. Կուսի գերեզմանի եկեղեցին իր շինութիւնէն (եւ կամ Զ. դար) սկսեալ իր գիրքը չէ փոխած: Առաջին անգամ կը յիշէ դաշն Թէոպոլիտ (530) եւ ընդարձակօրէն նկարագրած է Արդուլֆ (670):

12. — Կեղրոնի Հովտին մէջ կային բազմաթիւ եկեղեցիներ եւ վանքեր: Թէոպոլիտ (530) կ'ըսէ թէ հոն կային 24 եկեղեցիներ, եւ Անատոնիոս (570) «կ'այցելէ շատ վանքեր ու տեղեր ուր հրաշքներ կը կատարուէին, եւ մարդոց ու կիներու բազմութիւն մը իբր մեռակեացներ կը բռնակէին Զիթնեաց լեռան վրայ»: Բայց կը

թուի թէ անոնց թիւը մեծապէս նուազած էր հաւանաբար 614 ին Պարսիկներու կողմէն Բրիտանիայ կոտորածին պատճառաւ:

13. — Զիթենեաց լերան վրայ երեք եկեղեցիներ կային: Անոնց առաջինը՝ որ է Համբարձման եկեղեցին, հաւանաբար միւսնոյն տեղը կը գտնուէր, ինչպէս հիւմակուանը. երկրորդը՝ այն տեղն էր ուր Բրիտանոս հրահանգեց իր աշակերտները, կրնայ ըլլալ յաջորդը Հեղինէ կայսրուհիին կողմէ շինուած պազիրլիքային որ, ինչպէս կ'ըսէ Եւտրիքոս, Պարսիկներու կողմէն կործանուած է, երրորդ եկեղեցին՝ Ս. Կուսինը որչափ որ յայտնի է, քանդուած է: Առաջին անգամ կը յիշատակէ զայն Թէոդորոս (530) և համաձայն Պրոկոպիոսի, Յուստինիանոս կայսեր կողմէն նորոգուած է: Անտոնինոս (570) ստուգապէս անոր կ'աւանդակէ՝ երբ կ'ըսէ թէ Ամենօրհնեալ Կուսին պազիրլիքան՝ որ ինչպէս կ'ըսեն, անոր տունն էր», և Բեռնարդոս (870) խնամով կը զատորոշէ Ս. Կուսի Գերեզմանի եկեղեցիէն, ըսելով, «Երուսաղէմէն կ'իջնենք Յովսափատի Զորը որ քաղաքէն մէկ մղոն հեռի է, և կը պարուստի Գեթսեմանի Պարտէզը Ս. Կուսի ծննդավայրին հետ, ուր կայ խիստ ընդարձակ եկեղեցի մը՝ անոր անունով: Պարտէզին մէջ է նաև Ս. Կուսին բոլորչի եկեղեցին, ուր է իր Գերեզմանը որ իր վրայ տանիք չունենալով անձրեւը մեծապէս կը փխտէ»: Ասիէ զատ եկեղեցիին համար ուրիշ յիշատակութիւն մը չի գտնուիր: Հ. Վէնսան կը կարծէ թէ հաւանական է որ Համբարձման եկեղեցիին հիւսիսը, Զիթենեաց լերան կատարին մասը եղող Փարմէս-Սայլտի վրայ գտնուած ըլլայ, ուր կը գտնուի Երեքովի յոյն եպիսկոպոսին տունը. հոն գտնուած են շատ մը քիւզանդական հնութիւններ. բայց այսուհանդերձ զժողովրդէ հաշտեցնել այս պարագան Բեռնարդոսի խօսքերուն՝ որոնց համաձայն նոյն եկեղեցին կը զբոսնուէր Գեթսեմանի Պարտէզին մէջ: Ներկայիս կը մտածուի Զիթենեաց լերան Ս. Կուսի եկեղեցին նկատել Երուսաղէմի եկեղեցիներու լուսարանութեան կարօտ խնդիրներէն մին:

15 — Կուսանաց այս վանքը կը յիշատակէ Թէոդորոս (530) որ կ'ըսէ թէ ան կը գտնուէր Տաճարին աշտարակին տակ

Յովսափատի Զորին մէջ, և թէ կոյսերը երբեք զուրս չէին ելներ. «Երբ անոնցմէ մին կը վախճանէր, կը թաղուէր վանքին մէջ, անոնք որ կը մահէին, բնակելու համար, անկէ զուրս չեն կրնար ելնել: Երբ ո'ւ է մէկը իրր ուխտագիր և իրր տպաշխարող ընդունուէր, այն ատեն միայն զոնք կը բացուէին և յետոյ միշտ մինակ կը մնային: Իրենց անունը կը ստանային պարիսպին վրայէն. և ջուրը՝ ջրհորէն զոր ունէին ներսը»:

17. — Bisantium ի տեղը չէ ճշգուտ: Թուլէր կը կարծէ թէ ան Բեթփագէն պիտի ըլլայ. բայց ամէն պարագայի Երուսաղէմ-Բեթանիա ճանապարհին վրայ կը գտնուի:

37. — Պաղեստինի ուրիշ մասերու մէջ գտնուած եկեղեցիներուն և վանքերուն լուսարանութիւնը զանց ընելով պիտի անդրադառնանք 37-42 հատուածներուն՝ որ քանի մը եկեղեցիներուն տարածութիւնը ցոյց կուտան: Այս տարածութիւնները կանգունի (dexter) վրայ կատարուած են, չափ մը որ շատ լաւ յայտնի է. այդ մասին Ducange ի Միջին դարու լատիներէն բառարանին մէջ կայ հետաքրքրական յօդուած մը (Տե՛ս Հատոր Բ. յօդուած «Dextri»): Անոր համաձայն dexterը երկայնութիւն չունի և կ'ըսէ որ ան եկեղեցիի յատուկ ոտնաչափ մ'է: Commematorium մէջ գործածուած տարածութեան չափը կ'երևի որ Հոռովմէական ոտնաչափն է: Հոռովմէական ոտնաչափն է 11.65 անգղ. մատնաչափ (inches), այս ոտնաչափը Բերիտանական 4.85 ոտք է: Լաւագոյն է առաջին անգամ նկատել Բեթղհէմի եկեղեցին, որուն տարածութիւնը շատ հաւանական է որ մինչև Թ. զար փոխուած չըլլայ:

38. — Բեթղհէմի եկեղեցիին երկայնութիւնը նշանակուած է 38 կանգուն (dexters), լայնութիւնը իրր 23 կանգուն, խաչաթիւ և միւս լայնութիւնները 17 կանգուն: Արդի երկայնութիւններն են, եկեղեցիին երկայնութիւնը արեւմուտքէն արեւելք 177 բրիտ. ոտք, խաչաթիւին լայնութիւնը 118 ոտք. նաև ուն լայնութիւնը 86 ոտք: Կանգունի (dexter) երկայնութեան համապատասխան յիշեալ չափերը կուտան 4.66 ոտք, 5.13 ոտք, և 5.06

ոտք իբր կանգունի երկայնութիւն: Միջինն է 4.88 ոտք որ Հոսովէական ոտնաչափի երկայնութեան խիստ մօտ է:

39. — Այս տարածութիւնները աւելի դժուար են, երբ չենք գիտեր թէ հեղինակը ի՞նչպէս առած է իր չափերը, լաւով թէ քայլով: Բայց եթէ պատէն դուրս առնենք, ինչպէս ցոյց կուտայ Արգոլիմի ստուերագիրը, որուն մնացորդները կը գտնուին Dr. Schick-ի մօտ, չըջապատին երկայնութիւնը պիտի ըլլայ 490 ոտք, որ կանգունի (dexter) երկայնութիւնը կուտայ իբր 4.58 ոտք: Նաեւ, եթէ մենք ընդունինք որ նախկին գմբէթին լայնութիւնը կը համապատասխանէ սիներու այժմու չըջանակի արտաքինին՝ չըջափակի երկայնութիւնը պիտի ըլլայ 252 ոտք, մէկ կանգունը կուտայ 4.66 ոտք:

40. — Ուստի հեռաւորութիւնը Գերեզմանէն մինչեւ Գողգոթայի կեդրոնը 132 ոտք է, որ 28 ի բաժնելով մէկ կանգունը կուտայ 4.71 ոտք, և Գողգոթայէն Ս. Հեղինէի մատարան հեռաւորութիւնն է 92 ոտք, որ 19 ի բաժնելով մէկ կանգունը կուտայ 4.84 ոտք:

41. — Կոստանդինոսի եկեղեցիներուն զբաւած տարածութեան երկայնութիւնը կը շարունակուի Ս. Գերեզմանի եկեղեցիին արեւմուտքէն մինչեւ սիներու մնացորդները, իսկ էլ Զէյդ կոչուած փողոցին արեւմուտքը 472 ոտք է: Ասիկա բաժնելով 96 ի կը ստանանք 4.88 իբր կանգունի երկայնութիւն: Տարածութեան լայնութիւնը կը զանազանի, բայց կարելի է հաշուել իբր 150 ոտք որ կը ստացուի մէկ կանգունը իբր 5 ոտք:

37-37 հատուածին դառնաք: Հեղինակը Ս. Կուսի անունով չորս եկեղեցիներ կը յիշատակէ. Պրոպատիկէ Աւազանին եկեղեցին, Ս. Կուսի գերեզմանի եկեղեցին, Զիթենեաց լերան վրայ Ս. Կուսի եկեղեցին և Յուստինիանոս կայսրէն շինուած նոր եկեղեցին: Այն եկեղեցին որ երկրաշարժէն փլասուած էր, հաւանաբար վերջին երկուքներէն մին է: Անոր մասին արուած տարածութիւնները հասկնալ դժուար է: Եկեղեցին ստուգիւ շատ ընդարձակ էր. աւելի լայն քան Բեթլեհէմի եկեղեցին:

38. — Սիոնի եկեղեցիին տարածու-

թիւնները ընդհանրապէս շատ պարզ են: Ան ունի 39 կանգուն երկայնութիւն կամ գրեթէ 180 ոտք, և 26 կանգուն լայնութիւն կամ գրեթէ 126 ոտք:

Ամբողջութեան նայելով Commemorationum շատ հետաքրքրական յիշատակարան մըն է և արժանի խնամոտ ուսումնասիրութեան:

Այս յիշատակարանը կը կոչուի Commemorationum de Casis Dei Vel Monasteriis զոր ղեղապետ Sir Watson լուսարանութեամբ հրատարակած է Palestine Exploration Fund Հանդէսի մէջ (1913, էջ 23-33) ինչպէս կը տեսնուի վերեւ: Մեր «Հայկական Հին Վանքեր և Եկեղեցիներ Ս. Երկրին մէջ» գիրքը (տպ. Երուսաղէմ, 1931) կը պարունակէ ինչ ինչ մէջբերումներ նոյն կարեւոր յիշատակարանի լատիներէն թարգմանութենէն. այս անգամ անգղ. թարգմանութիւնը ի ձեռին ունենալով ուրախութեամբ հայերէնի թարգմանեցինք զայն հանդերձ լուսարանութիւններով, ի պէտս Պատմութեան Ս. Տեղեաց և Վանօրէից:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒԵՌԻՆԻ

ՎԵՐՋ

ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ԵՒ ԽՈՍԿ

Երջանկաւորներ զնդակ մըն է, որուն ետեւէն կը վազկեմ որչափ ասեւ որ կը քաւայի այն, և ետք կանգ կ'առնէ՝ մեր nsfով կը մըղենք զայն:

*

Այն որ կ'ուզէ աղօթել, պարսի վճարել մեքենա չար խորհուրդները, ամեն երկրաւոր ցանկաւորներ, քաճարացնել սիրտը յիպի երկինք, մոռնալ նախասինները և ներել իր բշխակներուն:

*

Աղօթքը վեր կը քաճարացնէ մեզ տեսնելի իրենէն, կը հանդարտեցնէ մեր ոխն ու փեղը, կը ափովիկ մեր վիշտերը, և աւելի զօրաւոր կը դարձնէ մեզ փորձանքներու դիմ:

*

Աղօթքը առաքինութիւն մը չէ տալուսպէս, բայց սկիզբն է բոլոր առաքինութեանց: Աղօթել և լաւ աղօթել է պարսպաւ ըլլալ լաւ ապրելուն:

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԻ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԺԵ

Աստուածատուր Պատրիարք Տառնեցի
Երուսաղէմէն առ Եղիազար Այնթապցի ի Հա-
լեալ (*).

(Իբ իւրիւնս շնորհաւորութիւնս)

Փառք անսկիզբն անսկզբնականին ան-
սկզբանց երիցն ի մի և միումն յերիս եռան-
մնեայ տէրութեանն և եղակի բնութեանն
յաւիտեանս յաւիտենից և անդր քան զամ-
բաւ յաւիտեանս և յաւիտենից յաւիտեանս
և անեղբարական յաւիտեանց՝ ի յանմարմին
հոգեղէն բանական դասուց օրհնեալ և փա-
ռաւորեալ և հոգեղէն մարմնական բանա-
կանացն երկրպագութեամբ օրհնեալ, զով-
եալ և բարեհամբաւեալ գոհացողական սըր-
բասացութիւն մատուցեալ, և և մեք վերջին
նըւաստացեալքս օրհնութիւն, գոհութիւն
հազար և բիւր բերան մատուցանեմք ա-
պենիազ ամենակալին Աստուծոյ, որ սուրբ
տանս և մեզ տառապելոցս վերստին լոյս
ծագեաց և այց արար մեզ և ամենայն հայ-
կազան սեռի և աթոռոց հաստատութեան
նշան երեւցոյց: Որպէս երբեմն ի ժամա-
նակս ժողովրդեանն յարոյց զմեծն Մով-
սէս և ի նորումս յարոյց զսուրբն Գրիգոր
պարթևադինն՝ ժառանգորդ սուրբ առա-
քելոյն Թաղէսի և լուսաւորիչ համայն
ազգի, և այժմ վերջացեալ և վրդովեալ
ժամանակիս գոհութիւն և փառք հազա-
րապատիկ և բիւրապատիկ մատուցանեմք
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ բարեխո-
սութեամբ սրբուհւոյ ամենօրհնեալ անա-
բատ մօր իւրոյ և կուսի, այլ և բարե-
խոսութեամբ սրբոյ առաքելոյն Յակոբայ
և ամենայն սրբոց մօտանց: որք աստ կան
հաւաքեալ, և աղօթիւք սուրբ Լուսաւոր-
չին որդւոց և թոռանց և աստուածարան
հայրապետաց և վարդապետաց ամենե-
ցունց միահաղոյն միջնորդութեամբն, որ
և զհրամանքդ բարձրացոյց այդ գերագոյն

և բարձր աստիճան կաթողիկոսութեան,
որ բազմաճիւղ եղեալ աթոռոց զսահմանքն
այժմիկ Աստուծով միաւորեալ միահեծան
գործեցաւ: Փառք և գոհութիւն անօրի-
նողին Քրիստոսի, զոր և հայցեմք ի նոյն
յաստուածապետականէն, որ ի յանդ և ի
կատար տանի: և և տառապեալս հոգեով
և տկարացեալս մարմնով և խաւարեալս
մտօք և մոլորեալ Աստուածատուր սոսկ
անուն վարդապետ կոչեցեալս՝ հանդերձ
սուրբ դատաստանի տանս միաբանու-
թեամբ՝ ձերովք և երիտասարդօք, քա-
հանայիւք և պաշտօնէիւք և բոլոր միա-
բանիւք իւրաքանչիւր կարգի որք կան,
զոր կարգեցեր իւրաքանչիւր կարգի՝ զգու-
շութեամբ կան ի վերայ գործոց, կարգա-
ւորք և պաշտօնեայք ի վերայ սաղմօսից
և պաշտամանց և վերակայութեւք ի վերայ
իւրեանց գործոց՝ ի լուսարարէն մինչև ի
դոնապանն՝ ամենեքեանս վեր առ Աս-
տուած գոհանամք, որ զքեզ բարձրացոյց
յաստիճան կաթողիկոսութեան՝ հոգաբար-
ձու սուրբ տանս և ամենայն ազգիս Հա-
յոց: Բայց մեք տառապեալքս՝ թէ՛ կար-
գաւորք և թէ՛ մահակալք սուրբ մօրս
լուսոյ՝ ամենեքեանքս յահի և կասկածի
կայաք յորժամ անջրպետեալ շուկեցեր ի
տեղացս ասելով՝ թէ աճապ ի՞նչ տի գէպի
սուրբ տանս ի յայլառեալոցն վասն անաշ-
ուհւոյ մնալն սորա ի քէն: Ապա գոհու-
թիւն Քրիստոսի, աղօթիւք սուրբ հօրդ
մերում կամք անփորձ և անասան իսուրբ
տունս և ի սմա կայ առեալ պաշտօնեայքս
մինչև ցայժմ, և դադարայն Տեառն եմք
յանձնին: և զնալն հրամանեցդ ի քաղաքդ
յոյժ բարի եղև ըստ առաքելոյն Պետրոսի
և Յովհաննու, զի յորում ժամու մեկնե-
ցան ի սուրբ քաղաքէս զիմել զնալ ի մեծն
յԱնտիոք, յոյժ արարեալս և տաղնապի
կային՝ թէ զի՞նչ լինելոց իցին, ապա Հո-
ղւոյն սրբոյ չնորհին ի վարկեան ժամու
փոյթ ընդ փոյթ ժամանեցին ուր զիմեալն
էին, ըստ նարեկացոյ վարդապետին, թէ
լինի օք զիտուր և սաղտանք բաւում
ունենայ, նոյնպէս և մեք զիտուր եմք
և սաղտանք մեր բազում են, ըստ ա-
ռաքելոյն նարեկացոյն՝ թէ զիտուրն ահ և
կասկած ունի՝ թէ իւր մօտանցն ծայրա-
կուր լինելոց է և տաղլի իշխանին զը-
տանի: նա՛ յոնկարծակի զինք ազատեալ

(*) Նամակիս ընդօրինակութեան վերնագիրն է.
«Աստուածատուր Վարդապետ Երուսաղէմայ գրեալ էր
ի Հալապ առ Վենս՝ երբ լուեալ էր Կաթողիկոս ի-
նքնը»:

ի գիտություններն և ստղանացն՝ շնորհիւ Տեառն, և մատուցի իւր զարդարեալ լինի ահանակութեամբ մատանեօք: Նոյն սաւրասի եղև աստուածային օրհնութիւնն և շնորհքն ի վերայ սուրբ տանն և ի վերայ հայկազեան բոլոր սեփիս, և մեղ ևս մեծ աւետեաց լուր և ուրախութեան պարզեւեցաւ, յորժամ լուաք ի ճոխ և վեհափառ բարձր աստիճան հրաւիրելոյ: Այլ աղաչեմք, աղաչեմք, աղաչեմք, զամբռն մեզ և առ տունս քո, և զօրրացեալքս ի քէն առ քեզ հաւաքեալ:

Դրեցաւ ի դուռն Սուրբ Յակոբայ, Նոյնմբեր ամսոյ Իթ. [1664], օրն հինգշաբթի:

ԺԶ

Կարկուտ Ոնոսիւրիս վրդ. առ Եղիազար կարողիկոս (*).

Պատճառ գրոյս այս է, որ ի թուականութեան հայկազեան տոմարի, հազար հարիւր և յերեքտասան (= 1664) ամի, յամսանն հոկտեմբերի, ի տիրաշէն մայրաքաղաքն յերեւան մեծահանգէս ժողով եղև երջանկափառ վարդապետաց, և որհրահապառիւ եպիսկոպոսաց, որ են այսոքիկ նախ՝ Մովսէս Յովանէս վարդապետն, Միքայէլ վարդապետն, Մեծ Առաքել վարդապետն, Միխիթար վարդապետն, Փոքր Առաքել վարդապետն, Լեհնցի Ստեփաննոս վարդապետն, Երեմիա վարդապետն, Պետրոս վարդապետն, Աւետիս եպիսկոպոսն, Մարգիս եպիսկոպոսն, Դաւիթ եպիսկոպոսն, Յակոբ եպիսկոպոսն, Դեղարդեցի Ստեփաննոս վարդապետն, Մանուէլ վարդապետն, Դաւիթ վարդապետն, Ղափանցի Բ. Մովսէս վարդապետն, Շամպեցի Յոհան վարդապետն, Ներսէս վարդապետն, Պօղոս Տէր Ներսէսն, Սուսիկ Յովանէս վարդապետն, Շառիկա առաջնորդն Մովսէս վարդապետն, Մշեցի Դաւիթ վարդապետն, Կողբցի Սարգիս վարդապետն, Փիլիպպոս վարդապետն, Ղափանցի Յո-

վանէս վարդապետն: Բարսեղ վարդապետն: Սոքա ամենեքեան հանդերձ աշակերտօք և վիճակեալք իւրեանց, քահանայաւք և առ ձեռին իւրեանց իշխեցեալ համայն ժողովրդեան հաւանութեամբն համահաւաքեալք ի միասին: Ընդ որս և ևս նուազ ծառայ ծառայից Տեառն Աստուծոյ՝ Ոնոսիւրիս վարդապետս երեւոնցի՝ գտեալ եղէ ի միջի նոցին, և ամենեքին սոքա վերոգրեալքս հարկեալ զնուաստութիւնն իմ բանի թղթով եղին երեսփոխան ինքեանց, և առաքեցին զհապանութեան օրինօք հրաւիրակ և յորդորիչ Տեառն եղիազարու սուրբ յերուսաղէմայ աթոռակալի, բազում և պէսպէս աղաչանաց և թախանձանաց բանիւ և գրով, որպէս զի յօժարական հաւանութեամբ զիջցի ըստ նոցա, ի ցուակցութիւն ազատանաց սուրբ աթոռոյն Էջմիածնայ և բոլոր տանն Հայոց, և խոնարհեալ զիմնեցէ ի տեղի ուրեք ի Թէոդուսիոսն կամ ի Թոխաթ և կամ ուրոնօր ինքն կամեցի: և զամենեւեան զնոսա առ ինքն կոչելով՝ նստցի զատաւոր ի միջի նոցա, և արանցէ՝ գտաւրուամբ և արդարութեամբ ըստ կանոնաց հորցն սրբոց և նախնեաց միւրոց, ի մէջ մեր ամենեւեցան և ի մէջ կաթողիկոսի նարդեան ժամօսն: Տեառն Յակոբայ, որ նստի յաթոս սուրբ Էջմիածնին՝ եւս վստեղութեամբ անուղղայ և անպատշաճ անկարգութեամբ ելլց զտունս Հայոց, զոր ապտանօր կամիմ ի գլուխս բաժանելով բացայայտել սակաւօք: Ընդ որս տհաճ և անկամակ եղևաւ վերոգրեալ արքն երեւելիք, կամեցան արդար իրաւամբք և նախ զատուստանաւ զատել զնա, որոց աղաղակ ամբաստանութեանն այս է, զի ամենայն օրէնք և սահմանք բարեկարգութեան հոգեւորն և մարմնաւոր քաղաքավարութեան քնակչաց սուրբ աթոռոյն ներքոյ և արտաքոյ, աստուածային և մարդկային, որ հաստատեալ էր յերանելի արանցն Աստուծոյ՝ ի լուսաւոր հոգի Մովսէս հոգեւորտիրէն և ի Փիլիպպոս կաթողիկոսէն, այն ամենայն եղծեալ ապականացաւ յաւուրս սորին: Երկբորդ՝ զի յայտնապէս զաղանդ քաղկեդոնիկ երկաթնակացն ընկալեալ և զնոյն երկաթնակ զաւանութիւնն գրով և կնքով իւրով առաքեաց առ պապն Հռոմայ: Երբորդ՝ զի ոչ ըստ կանոնաց սրբոց և սահմանի

(*) Նամակիս ընդօրինակութեան լուսնցիկն վրայ ծածորագրուած է այսպէս. «Կարկուտ Օնոսիւրիս խաբէրայ ձեռագիրն է, որ կրկին մօզմով խրով կնքեալ կայ ի պանթեսիս»:

ազգայն կամի վիճակաւ և հաւանութեամբ ամենայն եկեղեցւոյն ընտրել զյաջորդ սուրբ աթոռոյն, այլ ինքնահաւան անձնահաճութեամբ զճերպոյնսն յետս ընկրկեալ և զեան իմն ունակացեալ, զիւրային մօկաբարոյսն յառաջեցունէ: Չորրորդ՝ զի զչքնաղ և զպայծառ, ազատ և ամենափայլելութեամբ յոփացեալ զսուրբ աթոռն էջմիածնի ի ներքոյ ՌՇ (1500) թուամն պարտոց էարկ, և զօր ըստ օրէ եկեալ հասն և զիրաւունսն վայրածախ շտալութեամբ կորուսանէ: Հինգերորդ՝ վասն ազահաւան իւրոյ զրկել կամելով զկթամար և առնուլ զպատուո Նորին կերակրոյ զմերս ևս սեպհական, բազում զիւզս և քաղաքս վիճակաց սուրբ աթոռոյս ետ յափշտակումն նոցին, ընդ նմին և զերկիրն Շումախոյ և Շրուանայ, զոր յաւուրց հողեւորտիրն մինչև ցայսօր սուրբ աթոռոյս էր վիճակ և բաժին, սա վասն ախտի իւրոյ յառաջեցունելոյ, ետ զնոսա կաթողիկոսին Կանձասարոյ առանց կամաց մերոց: Վեցերորդ՝ զի յայտնապէս զկահս և զարդինս սուրբ աթոռոյս՝ եթէ զպաշտելի զսուրբ խաչ և թէ զսկիւն և թէ զանօթ մեռոնի սրոյ և զսմին նման այլ ևս բազմազիւմի անօթս եկեղեցւոյ՝ զսկեղէն և զարծաթեղէն՝ խորտակեալ և ի քրայս հալոցաց արկեալ, զանունն Բրիստոսի ջնջելով՝ զարպի ալի զրէ: Եւթներորդ՝ զփրկիպոս հոգեւորտիրի զամենայն արդիւնս յիշատակացն հետամուտր կորոյս, և զնորին քորողքքի յիշատակարան երկու թուղթսն հատու Ութերորդ՝ զի ընդդէմ կանոնաց սրբոց՝ վասն նախանձու և վասն կաշառակուրծ աքահութեան իւրոյ՝ զեպիսկոպոսունս փոխակերպելով, և ի միում ամի և միոյ աթոռոյ երկիցս ևս երից եպիսկոպոսունս ձեռնադրէ և փոփոխէ զնոսա: Իններորդ՝ զի և զվանս նոցին եպիսկոպոսաց կողպտելով՝ զփոխելոց եպիսկոպոսացն կամ թէ զվախճանելոցն զարդիւնսն ամենայն բռնութեամբ առ ինքն ամփոփէ: Տասներորդ՝ զի անխտրաբար զկանամբ եղեալ երկուսնս զոմանս եպիսկոպոս ձեռնադրէ և ոմանց վարդապետական իշխանութիւն տայ: Եւ տասներորդ՝ զի զվարդապետական կարգն զմիանգամ ընկալեալն յայլոց վեհափառ վարդապետացն անընդունակ համարեալ ինքն ամփոփէ: Երկոստասներորդ՝ զի ըզ-

սրբալոյս մեռոն, որ աւանդեցաւ մեզ յաւուր աւագ հինգշաբթի օրհնել ըստ կանոնաց սրբոց, սա զնոյն արհամարհելով՝ յորում աւուր և կամի ի լուր և ի տէրունի՝ օրհնէ զմեռոն: Երեքտասներորդ՝ զի զնըւիրակս սրբալոյս մեռոնին կապալատու արարեալ՝ նոքօք զամենայն աշխարհ ձանձրացուցանէ վասն հարկին և զկարպ եկեղեցոյ խանգարէ: Չորեքտասներորդ՝ զի զարս զոհնիկս և աշխարհիկս ի վերայ սուրբ աթոռոյս արդեանցն և պողոյն վերակացու կացուցեալ՝ զլափիլոսինէն նոցին ի տունս իւրեանց ամբարեկոյն անփոյթ առնէ, և այլ ևս աւելիս ինքնին ձեռօք իւրովք ազգատունաց իւրոց ևս եկորթորդեացն ցրուէ, նա՛ ևս զնախկեղեւ անուն զիւզն, որ բազում ծախիւք ի վերայ սուրբ աթոռոյն սեպհականեալ էր ի սկզբունէ, զնա ևս ի վերայ եկորթորդոյն իւրոյ կապալատու արար: Հնգետասներորդ՝ զի բողոք աղաղակի մերում վասն այսպիսեաց՝ թէ ընդէր, ինքն ընդդէմ պատասխանիս բանս անպարկեշտս բարբառեալ աշխարհաբար վարի ասելով՝ թէ չահին հրամանաւ տունս իմ է, ուսեմ և ըմպեմ և առ որմն միզեմ, զի՞ կայ ձեր. զոր ամենքին մեք գիտակ ևս վկայ եմք, զի ոչ կամօք ևս կտակագրիւ լուսաւոր հոգի փրկիպոս հոգեւորտիրին եղև սա կաթողիկոս, և ոչ հաւանութեամբ ամենայն եպիսկոպոսաց և իշխանաց ազգիս, այլ ինքնազլութիւն անձամբ բռնակալեալ տիրապետեաց, և մինչև ցայժմ բռնութեամբ վարելով՝ հոգեւոր իշխանութեամբ ոչ բաւականանայ զպատապարտութիւն եկեղեցականոց, այլ հարկանելով յերկոթս և ի կապանս, մինչ ի ձեռս և ի դատաստանս աշխարհեաց մատնիւ լինի: Վեցտասներորդ՝ զի ստապարծ և բաղաօգ բանիւ պատճառեաց ի զէմս աշխարհի ի սուրբ յերուսաղէմ զնալ և զաղաղողի խորհրդեամբ բարձեալ ընդ ինքեան զնշխար սրբոյն Հովսիսիմայ և Կայիանեայ՝ կամէր տանել յերկիրն Փռանկաց և այնու առնուլ բազում գանձս ի նոցանէ և վալ օժանել զոմն թագաւոր Հայոց ընդդէմ իշխանութեան Պարսից, և ի ժամ զնայից իւրոց զոմն մահմետական . . . անուն հրամանաւ խանին և ձեռագրով կնքոյ իւրոյ ետ նմա արքեպիսկոպոստական հրաման, զի իշխեսցէ ի վերայ վանօրէից

և առաջնորդաց և եկեղեցեաց, կարգաց և կրօնից, չհասի և հասի քննութիւն առնել և հրաման տալ և զանհաւանան ի ձեռս բռնաւորաց մատնել, զոր վաղ ուրիմն ան- յաջողակ մնացեալ խորհրդոյ իւրոյ՝ դար- ձաւ ի Թոխաթոյ, և եղև ուխտադրուժ առ սուրբ յերուսաղէմ, որպէս և պարծէրն անգր ընթանալ։ Եւ թնեւտաներորդ՝ Շայ- պանի որդի, ոմն Յովանէս վարդապետ, որ վասն իրիւք ինչ յանցանաց նախնեաց նո- րին ձեռագիր տուեալ էր Փիլիպպոս հոգե- տորաբին նդովիւք և անիծիւք, զի ազգէ յազգ մինչև ի կատարած և ի ծննդոց նո- ցին ոք եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ վարդապետ և կամ այլ աստիճանաւոր և ժառանգաւոր եկեղեցւոյ, և զնոյն ձեռա- ղիւրն նդովիւք կամէր հոգեւորտէրն կապա- րեայ գրով յեցուլ և հաստատել յորմն սուրբ էջմիածնայ, և զինքն ևս մինչ կենդանին է՝ ոչ թողուլ ելանել արտաքս ի Հաղբակոյ մինչև ցմահ, և թէ ելանէ՝ որոշեալ լինի ի կարգէ աստիճանաց եկեղեցւոյ, և սա ընդդէմ նդովից հոգեւորաբին և ընդդէմ ուխտի ձեռագրոց նորին եհան զնա ի Հաղ- րակոյ և աքսորեաց զԲխիթար վարդապետն յաթոռոյ իւրմէ Տաթևոյ առանց մեղաց իւ- րիւք և առանց պատճառանաց, մինչ զի ժո- ղովորդն ևս իբրև զորդիս որբացեալս ի հօրէ տղազակէին զկնի նորա, և սա բռն- նութեամբ աքսորեալ զնա և Շայպանի որ- դւոյն չնորհեաց։ Եւ այլ բանս անկարգս և անուղղայ զործեալ իրս կոյ արարեալ, զոր և հիթանոսական վարուց արտաքոյ մնայ։ Վասն որոյ առ այժմ խնայելով ի լիզուս մեր և ի բանս՝ լռեցաք, և ևս զի մի յայտ- նելով զայն ամենայն՝ զիցուք զայթակղու- թիւն տկարաց, այլ մնացեն այն ամենայն ծածկեալ ի սիրտս և ի միտս մեր, զի ժամ անտնի մեծահանդէս յողովոյն առաջի Տեառն Եղիազուրու եթէ ոչ բաւականացի վերոգրեալքս ամենայն, յայնժամ և զնոսս համանգամայն բանիւ բերանոյ մերոյ ա- ռաջի զիցուք, և այլ և բազում կարգաց ուղղութիւնս խնդրեցուք ի նմանէ։ Այսու ամենայնիւ վերոգրելովքս՝ հարկեալ զիս զմեծփրկոս վարդապետս՝ վէքիլ եղին ին- քեանց և առաքեցին։ Եւ ևս հուան և կա- մակից եղեալ նոցին բանից և յորդորա- նաց, անյապաղ և անդանդաղելի և եկի ի սուրբ յերուսաղէմ, ժամանեալ մարտի ամ-

սոյ ի չորրորդումն աւուր (1665), և զափ զեղիազար վարդապետն կաթուղիկոս և պատրիարք օծեալ ի վերայ նոյն սուրբ ա- թոռոյն ամսօք կանխօք, ընդ որ կարի յոյժ ուրախացեալ, և մի ըստ միովէ զա- մենայն վերոգրեալսն և այլ աւելիս ծա- նուցի նմա, և զայսքանս գրով ետու ի ձե- ռս նորա, և առ նմա եղեալ աւուրք ինչ՝ տեսի զբարեձեւութիւն վարուց և զքաղ- ցրութիւն բարուց և զմարդասէր կամսն և զամենայն բարեք քաղաքավարութիւնսն։ Եւս զի զայսու ժամանակօք սատանայական արկածեօք յարուցեալ ոմն չուն սատակեալ Դազար անուն զիւական հնարիւք և սա- տանայական խաբերայութեամբ ստապա- տիր կերպիւ տուեալ հրաման յարքունուստ և եկեալ զողորէն եմուտ ի սուրբ յաթոռն յերուսաղէմի, և զհին և զնոր զարդիւնս և զինչս սուրբ տանն կողոպտեալ և ցր- ուեալ ընդ վայր կորուսանելով, զոմանս բուն պարտատեալց իւրոց, զոմանս հա- մախոհ արքանեկաց իւրոց և զոմանս այ- լաղճեաց շխիւրաց և բռնաւորաց բաժա- նելով՝ զսուրբ տունն քակել և կործանել քննայ, և զիւր ստապատիր զործն յառա- ջացուցանել և հաստատել։ Վասն այսք ամենայնիւ եթէ զվերոգրեալ պատճառսն որդեամբք ապացուցանելոյ և թէ Եղիա- զար հոգեւորաբի մարդասէր բարուցն և թէ զճառեցեալ զայժմոյ զիպուածոց վըշ- տաց և նեղութեանց սուրբ տանն կարեկ- ցութեան, ևս առաւել վասն իմոյ կամոց և կարեաց արտրժութեան՝ ամենայն յօ- ժարութեամբ իմով հաւանեալ ետու զանձն իմ ի ծառայութիւն կամաց Տեառն Եղիա- զարու կաթուղիկոսին ամենայն Հայոց։ Վասն որոյ զրեցի զայս ձեռագրի ուխտա- գրութիւնս և կնքեցի, զի մինչ ի մահ և ի վճար կենաց իմոց Աստուծով զանձն իմ եղից ի վերայ անձին սորա՝ եթէ ի մահ և եթէ ի կապանս և ի տանջանս. և զա- մենայն ել եւ մուտ կոցից և զնացից իմոց նորին կամու կալ և մնալ որքան ի մարմնի եմ, և եթէ ստերիւրեալ խե- ոցիւմ ի սիրոյ նորին ծառայութենէ՝ ընդ ուխտադրուժ ուխտադանցսն կրկեմ ըզդա- տապարտութիւնն ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ։

Հրատարակեց՝ Մ. Կ. Ն.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

QUATRE CONFÉRENCES SUR L'ARMÉNIE *faits en Hollande*, Suivies d'une note sur *La Hollande et les Arméniens*, par *Frederic Maccler*. Librairie D'Amérique et D'Orient, Adrien - Maisonneuve, 5, Rue de Tournon, Paris (VIe), 1932, էջ 294, գին 35 fr. :

Ներկայ հատորին մէջ ամփոփուած են Հայաստանի վրայ չորս դասախօսութիւններ — զոր կատարած է Պ. Ֆր. Մակլէր, Հոլանտայի մէջ, 1930 նոյ. 3-6 ին, յաջորդաբար — և ծանօթութիւն մը Հոլանտայի և Հայոց մասին :

Առաջին դասախօսութիւնը տրուած է Ամսթերդամի մէջ, Աշխարհագրութեան Հոլանտական Արքայական Ընկերութեան. նիւթն է Հայաստանի աշխարհագրութիւնը: Գիտուն հեղինակը նախ կը յայտնէ Հայաստան կոչուած երկրին սահմանները ճշգիւտ հարցին դժուարութիւնները, որովհետեւ այդ երկրին տարածութիւնը շարունակ փոփոխութեան ենթարկուած է դարերու ընթացքին: Յետոյ կը խօսի Հայաստանի բնական աշխարհագրութեան վերայ, և Յակոբ Կորնելիւսէն առնելով մէջ կը բերէ Հայաստանի մէկ գեղեցիկ նկարագրութիւնը: Մարդկային աշխարհագրութեան մասին խօսելու տոթիւ բառական մանրամասնութեամբ կը նկարագրէ հայկական տունը, օգտուելով Աղդաքական Հանդէսի մէջ տպուած յօդուածէ մը: Ապա կը ներկայացնէ պատմական — քաղաքական աշխարհագրութիւնը, Մեծ և Փոքր Հայքերու կազմութիւնը: Կը թուէ Մեծ Հայքի պատմական 15 նահանգները, և կու տայ հակիրճ ծանօթութիւններ իւրաքանչիւրին վրայ, ինչպէս նաև ամփոփ տեղեկութիւններ՝ Փոքր Հայքի և Հայկական Կլիկիոյ մասին: Յետ այնորիկ կը խօսի տնտեսական աշխարհագրութեան շուրջ, կը շեշտէ շատ հին ժամանակներէ ի վեր Հայոց երկրին կատարած կարեւոր դերը մետաղագործութեան մէջ: Իր այս դասախօսութիւնը կ'եղբակացնէ վեր հանելով այն իրողութիւնը թէ Հայաստան երկիրը ակնբերօրէն ի յայտ կը բերէ աշխարհագրական միութիւն մը, և հայ ժողովուրդը, որ առանձին որ տէր ըլլալով իր ճակատագրին ա-

զատօրէն մշակած է իր հայրենի հողը, զայն ծաղկեցուցած է սքանչելապէս:

Երկրորդ դասախօսութիւնը կատարած է Ուտրիխտի համալսարանին մէջ: Հոս կը խօսի Հայկական ռամկագիտութեան (folklore) շուրջ: Պ. Մակլէր իրաւամբ կը յայտարարէ թէ «Հայկական ռամկագիտութեան հանքը անսահման է, անչափելի և անհատնում», ուստի կը բառականանայ պտոյտ մը միայն կատարելով անոր շուրջ: Իր այս ռամկագիտական պտոյտին համար կ'ընտրէ ան Ակնայ գաւառը, ուր հայկական աւանդութիւնները այնքան լաւ պահուած են, և մանաւանդ ճանիկեան խնամքով հաւաքած է զանոնք իր Հնուրիւնի Ակնայ անուն թանկագին գրքին մէջ: Յարդելի բանախօսը հետզհետէ մէջ կը բերէ ծանիկեանի յիշեալ գիրքէն հայոց տանդութիւններն ու սովորութիւնները, Երնունդի, Տեառնընդառաջի, Բարեկենդանի, Զատիկի, Համբարձումի, Ս. Եղիայի և Վարդապետի տօնական օրերուն, ինչպէս նաև կենցաղական ընկերային կարեւոր դէպքերէն ծնունդի, նշանաւորքի, ամուսնութեան, հիւանդութեան, բժշկութեան և մահուան առթիւ: Ապա տեղեկութիւններ կու տայ հայ ժողովուրդի մէջ տակաւին գոյութիւն ունեցող նախապաշարումներու մասին, կը յիշէ վեցհազարեակը, հմայեակը. եղիներէն՝ ալը, խպլիկը, դեւերը. երազահանը, հայոցը (նայող, գողցուած առարկաներ գտնող) ևւայլն, և ուրիշ զանազան աւելորդապաշտական սովորութիւններ: Յետոյ կը խօսի շատ համառօտ կերպով գրոյցներու և առասպելներու մասին, և կու տայ մի քանի կարճ պատմութիւններ: Թարգմանաբար կը ներկայացնէ քանի մը սիրուն տուներ օրօրօցի և հարսնիքի երգերէ: «Հայաստանի մէջ, ինչպէս այլուր, բանաստեղծութիւնը կը կատարէ շարունակ իր բարեբար աղղկեցութիւնը և կը քաղցրացնէ տխուր և միօրինակ գոյութեան դառնութիւնը»: Իր եղբակացութեան վախճանին հեղինակը կը յայտարարէ թէ հայ ռամկագիտութիւնը խուզարկելի հանք մըն է, «որ անսկիզբներ կը վերապահէ այն զիտուններուն, որոնք պիտի ուղեն հայկական իրողութիւններ մտցնել իրենց հետազօտութեանց մարդին մէջ»:

Երրորդ դասախօսութիւնը արտասանուած է Լէյտէնի Համալսարանին մէջ, եւ կրկնուած Փարիզի Ազգագրական Ընկերութեան 1930 ղեկ. 6 ի նիստին: Նիւթն է Հայաստանի ժողովրդական գրականութիւնը միջին դարուն եւ յաջորդ դարերուն: Նախ կը բացատրէ թէ ժ. կամ ԺԱ. դարուն երեւան եկած են հայոց մէջ աշուղներ, որոնք ստեղծած են շատ արժէքաւոր գրականութիւն մը: Աշուղներու շարքը դարեկար անընդհատ տեւած է մինչեւ Ի. դարու սկիզբը: Յետոյ հարկ կը սեպէ տալ մի քանի ընդհանուր ծանօթութիւններ հայ Ոսկեղարի, գրաբարի, աշխարհաբարի եւ ռամօրէնի մասին: Այս վերջին լեզուով էր որ կը յօրինէին աշուղները իրենց տաղերն ու երգերը: Ապա կը ներկայացնէ աշուղ բառին ծագումը արաբերէն աշղ բառէն որ կը նշանակէ սիրահար: Կը թուէ չարք մը եկեղեցական բանաստեղծներու եւ աշխարհական աշուղներու: Հազար տարիներու շրջանին մէջ երևան եկած են 391 հայ աշուղներ, որոնք թողած են անուն մը՝ արժանի յաջորդ սերունդներու կողմէ յիշուելու: Աշուղները իբրեւ արուեստագէտ կը բաժնէ երեք դասակարգերու. իբրեւ երգիչ աշուղը ունի առհասարակ աղուոր ձայն. իբրեւ գերասան՝ յաճախ կը ներկայացնէ քերթուածի անձնաւորութեանց զերը, եւ սովորաբար լատմամբ մըն է: Իբրեւ զրոյ աշուղները կը բաժնէ երեք դասակարգերու: Աշուղական երգերը իրենց զլխաւոր յատկանիշներուն համաձայն կը բաժնէ 6 խումբերու: Կը ներկայացնէ չարք մը հեղինակներ, որոնք աշուղական տաղերու հաւաքածոներ հրատարակած են: Կը բացատրէ աշուղներու կատարած կարեւոր եւ բազմազան գերերը: Քանի մը աշուղական տաղեր կու տայ իբրեւ նմոյշ: Կը ներկայացնէ հայոց կատարած մեծ գերը իբրեւ թարգմանողներ օտար գրականութեանց, եւ կը յիշէ մի քանի օրինակներ պարսկական եւ քրտական ժողովրդական վիպասանութիւններէն, եւ մէջբերում մը կ'ընէ Շահնամակէն: Ի վերջոյ կը նկարագրէ Դաւիթի եւ Մհերի զիւցադնամէպը: Պր. Բանաստեղծ իր դասախօսութիւնը կը վերջացնէ շեշտելով հայ աշուղական գրականութեան ուսումնասիրութեան կարեւորութիւնը:

Չորրորդ դասախօսութիւնը կատարած է Լա Հէյի մէջ Դասական Ուսումներու Թաւաջացման Ընկերութեան առջեւ: Նիւթը կը վերաբերի Հին Հայաստանի պատմութեան՝ մինչեւ արաբական արշաւանքը, եւ Հին Հայաստանի նախարարական մեծ տուններուն կատարած գերին: Յարգելի բանաստեղծ նախ կը ներկայացնէ արաբական արշաւանքներու սկզբնաւորութիւնը է. դարուն: Ապա յետագարձակնարկ մը կը նետէ Հայաստանի նախնիքաց պատմութեան վրայ, շեշտելով պարթեական եւ պարսկական զօրաւոր ազդեցութիւնները: Ս. Ներսէս Պարթևի կենսագրութենէն նախարարներու բաւական երկար ցանկ մը մէջ կը բերէ: Յետոյ ծանօթութիւններ կու տայ մեծագոյն եւ անուանի հայ նախարարական տուններէն կամստական, Մամիկոնեան, Սիւնի, Բագրատունի, եւ Արծրունի տոհմերուն վրայ: Կը պատկերացնէ յիշեալ նախարարութեանց իւրաքանչիւրին կատարած պատմական կարեւոր գերը, եւ այս ազնուական տուններուն հայ ազգին մատուցած մեծ ծառայութիւնները վեր հանելով կը փակէ իր ճառին եզրակացութիւնը:

Սոյն դասախօսութեանց կը յաջորդէ ընդարձակ Ծանօթութիւն մը Հոլանտայի եւ Հայոց վրայ (էջ 236 - 279): Այստեղ կը յիշէ Ա. Սարգիսեանի վերջերս հրատարակուած Հոլլանդիս եւ Հայերը, ԺԶ. - ԺԹ. դարեր, հատորը, որմէ կ'օգտուի: Առանձին հատուածներ կը նուիրէ Ամբասթերտամի հայկական տպարանին եւ հայկական եկեղեցիին:

Իւրաքանչիւր դասախօսութեան վերաբերեալ մատենագրութեան ցուցակը առանձին զրուած է գիրքին վերջը (էջ 280 - 293):

Հմուտ հեղինակին ներկայ աշխատութիւնը թէն մասնաւորապէս օտարներու համար յօրինուած է, սակայն եւ այնպէս փրանսերէն կարգալ զիւցող հայերն ալ կրնան լայնօրէն օգտուիլ զայն վերծանելով եւ ուսումնասիրելով:

Հայոց պատմութեան ուսումնասիրութեան եւ հայ մշակոյթի տարրերուն զնահատութեան նուիրուած որեւէ երկ պէտք է որ սիրով ողջունուի ընթերցող հայ հասարակութեան կողմէ:

Ն. Վ. Պ.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ, ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ

ԵՒ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ Ք

Ս. Աթոռոյ Տճօրէն ժողովը անցնող ապրիլ ամսուայ ընթացքին վեց անգամ գումարուեցաւ իրեն վարչական մարմին, զբաղելով վանական, ժողովրդական, կալուածական, վարձակալական և մատակարարական գործերով: Իսկ իրեն կրօնական ատենան երեք անգամ գումարուելով՝ զբաղեցաւ ընտանեկան, ժառանգական և ամուսնական հարցերով:

● Գլ. 4 ապր. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Կիւրեղ և Տ. Տիրան վարդապետներու և Պ. Կ. Նուրեմանի, ներկայ գտնուեցաւ քովական Համաժողովի բացման հանդէսին, որ, վսեմ. Բարձր Գովարդի նախագահութեամբ կատարուեցաւ Ե. Ք. Լ. ի նորաչէն տան դահլիճին մէջ:

● Գլ. 5. ապր. — Տ. Սիւն Վրդ. Եգիպտոս մեկնեցաւ, տեղւոյն առաջնորդարանէն եղած առաջարկի մը համեմատ, մերձակայ դատական տօնի օրերուն Աղեքսանդրիոյ մէջ նախագահելու համար եկեղեցական պաշտամանց:

Նոյն օրը, իսլամաց պայրամին առթիւ, Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ, Պատր. Բոսանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան այցելեց Միւֆթի Էֆ. Ք. Բաղդապետին և այլ իսլամ երեւելիներու:

● Ել. 6 ապր. — Կէսօրէ վերջ, ժամը 4.30ին, ոչ պաշտօնական հանգամանքով, յանկնկալ այցելեցին Ն. Վ. Պելճիգայի Ալպէրտ Թագաւորն ու Էլիզապէթ Թագուհին: Իրողութեան քիչ առաջ տեղեկացած ըլլալով, Ս. Պատրիարքը անձամբ ընդունեց զիրենք Մայր Տաճարին դռնէն և լուսարարակապ Ս. Մեթոդ Սրբազանի և ուրիշ հոգևորականներու հետ առաջնորդեց դանձր պատմական օրբալայրին բոլոր մասերը: Ետոյ ցոյց տրուեցան Գանձարանի կարգ մը կարեւոր առարկաները: Վեհափառ այցելուները իրենց զմայլանքը յայտնեցին հայկական արուեստի այդ էջնաղ նմոշչներու մասին. ստորագրեցին տոմարը, եւ ապա պատրիարքաբանի մեծ սրահը ելնելով, ընդունեցին Ն. Ամենապատուութեան Ս. Պատրիարքին և Միաբանութեան զըլխաւոր անդամներուն պատուոյ արտայայտութիւնները, և մեկնեցան զօճ սրտով:

● Ուր. 7 ապր. — Քանի մը զպտի երեւելիներ, որոնք Եգիպտոսէն Զատիկ առթիւ կանխած էին երուսաղէմ, այցելեցին Ս. Պատրիարք Հօր:

● Բշ. 10 ապր. — Երեկոյն վերագարծաւ Տ. Սմբատ Սրբազան, որ Բթոռապատկան կալուածոց քննութեան համար, մարտ 5ին մեկնած

էր Սիւրիա: Այցելած է Պէյրութ, Անթիլիաս, Դամասկոս, Հալէպ, Լաթաքիա: ամէն տեղ, իր պաշտօնը կատարելէ զատ, պատկան իշխանութեանց և Մարմիններու կողմէ եղած հրաւերին համեմատ, հոգևորապէս մխիթարած է ժողովուրդը, քարոզութեամբ Բանին կենաց:

● Գլ. 11 ապր. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեցին Կիրակնօրեայ Դպրոցներու Միութեան Ընդհ. Քարտուղար Մր. Հօրքինս, Հալէպէն՝ Տօքթ. Ալթունեան, իր տիկնոջ հետ:

● Գլ. 12 ապր. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Ե. Ք. Լ. ի Ընդհ. Քարտուղար Մր. Մօտուրէի և այսօր այցելեցին նաև րազմաթիւ յարգելի ազգայիններ, որոնք, Պաշտատէն, Կ. Պալատէն, Սիւրիայէն, Կիպրոսէն, Եգիպտոսէն եւ զանազան տեղերէն Ս. Քաղաքս եկած էին զատկական տօնի առթիւ:

● Բշ. 17 ապր. — Զատիկ առթիւ Ս. Պատրիարք Հօր շնորհաւորական այցելութեան եկան Հիւպատոսներէն շատեր և Անկիլլայի Եպս.:

● Գլ. 18 ապր. — Զատկական շնորհաւորութեան առթիւ, Ս. Պատրիարքը, Տ. Մկրտիչ և Տ. Սմբատ Սրբազաններու և ուրիշ վարդապետաց հետ, աւանդական արարողութեանց համեմատ այցելութիւն տուաւ Յունաց և Լատիններու պատրիարքներուն, Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան և Անկիլլայի եպիսկոպոսարանը: Ետոյ, Պատր. Բոսանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան յանուն Սրբազան Պատրիարք Հօր այցելեց միւս քրիստոնեայ հասարակութեանց և միաբանութեանց:

Երեկոյն, ժառանգաւորացի սրահին մէջ, ի ներկայութեան Ս. Պատրիարք Հօր, Միաբանութեան, ժառանգաւոր սաներու և ժողովրդեան րազմութեան, Քէմալիստ Ռուբէն, ընկերակցութեամբ իր տիկնոջ, տուաւ տպաւորիչ նուագուրդ մը, որ մաքուր և բարձր վայելքի մը քաղցրութիւնը՝ առիթն աւելնուեւ: Ս. Պատրիարքը, ի վերջոյ, գնահատական խօսքով մը օրհնեց արուեստագէտ ամուրը:

● Գլ. 19 ապր. — Նոյնպիսի արարողութիւններով այսօր շնորհաւորական այցելութեան եկան մեր պատրիարքաբանը՝ Յունաց և Լատինաց պատրիարքաբաններէն, Ֆրանչիսկեան Միաբանութենէն և Ռուսաց Եպիսկոպոսը:

● Ել. 20 ապր. — Ս. Պատրիարքը այցելեց Ռուսաց Եպիսկոպոսին:

— Պատուով կատարուեցաւ յուզարկաւորութիւնը Ս. Աթոռոյ ձերուելի մարապետներէն Պրուսացի բարեկրօն կոյս Հովիթիմէի, որ իր քառասուն տարիներ ծառայած էր Ս. Յակոբեանց Ուխտին:

Ս. Պատրիարքը երեկոյն ժառանգաւորաց վարժարան այցելեց, և տեսարանին մէջ զատ իր ներկայութեան ընդունելով սարկաւագաց և ժառանգաւորաց դասաբանները, հայրա-

կան օրհնութեան և Ս. Զատիկի առթիւ շնորհաւորութեան խօսքեր ուղղեց ամէնուն:

Ուր. 21 ապր. — Սրբազան Պատրիարքը, Ս. Սմբատ Սրբազանի, Ս. Գեղամ վրդ. և Պ. Կ. Նուբեանի հետ երկքով գնաց, վանքապատկան պարտէզին մասին քննութեան մը համար, եւ դարձան երեկոյէն առաջ:

— Ս. Նորայր վրդ. ընկերակցութեամբ Տիր. Արշակ սարկաւազի Աման գնաց, Անդրյորդանանու փոքրաթիւ հայութեան զատկական հոգեւոր մխիթարութեան պարտականութեամբ:

Շր. 22 ապրիլ — Ս. Մուշեղ վրդ. ըստամօքսի սուր ցաւերով տառապագին, փոխադրուեցաւ Փրանս. հիւանդանոց:

Ս. Սմբատ Սրբազան եւ Պ. Կ. Նուբեան եաֆա գացին, վանքապատկան գործոց կարգադրութեան համար:

Ս. Քէրոզ վրդ. ընկերակցութեամբ Տիր. Կարապետ սարկաւազի, Գազա գնաց, զատկական հոգեւոր այցելութեան պաշտօնով:

Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Ս. Կիրեղ վրդ. և, այցելեց Լորտ Ալէմյիլի Բարձր Գոմիւէրի ապարանքին մէջ. մեծանուն Լորտը շատ սիրալիւր ընդունելութիւն ըրաւ Ն. Ամենապատուութեան, եգիպտական պաշտօնավարութեանց վերլիշումներով:

Քշ. 24 ապրիլ. — Ս. Սմբատ Սրբազան և Պ. Կ. Նուբեան վերադարձան եաֆայէն:

Ս. Քէրոզ վրդ. և Կարապետ սարկաւազ վերադարձան Գազայէ:

Քշ. 25 ապր. — Ս. Սիւն վրդ. վերադարձաւ Եգիպտոսէ. Զատիկի առթիւ պատարագած և հիշք աղագմներ քարոզած էր Ալեքսանդրիա, և անգամ մը ի Գահիրէ:

— Ս. Գեղամ վրդ., որ կողորդի գործողութեան մը ենթարկուելու համար երկու օրէ ի վեր Փրանսական հիւանդանոցն էր, այսօր վերադարձաւ:

Քշ. 26 ապր. — Ս. Մեսրոպ Սրբազան եւ Պ. Կ. Նուբեան Բեթլէհէմ գացին, վանքապատկան գործի մը համար տեղւոյն Քաղաքապետութեան հետ տեսակցելու պաշտօնով:

Նշ. 27 ապր. — Տօթք. Բօլ Պէրօն, Սարապուրկի Նովիւ մը, տնօրէն Ալքսիս Գրէթիէն ան Օրիանէի, այցելեց Ս. Պատրիարք Նօր:

Ս. Նորայր վրդ. և Տիր. Արշակ սարկաւազ վերադարձան Ամանէն:

Ուր. 28 ապր. — Օրուան մը հանգիստի համար, Ս. Պատրիարքը Պարոն-Տէր անցուց օրը, և գիշերեց հոն:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ

Շր. 1 ապր. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի մօտն ի վիրապի տօնին առթիւ կատարուեցան կրօնական հանդիսութիւնները. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Ստեփանոսի մատարն Լուսաւորչի սեղանին վերայ, ուր Միաբնութիւնը եւ ժողովուրդը մօտեցան ի համոյր մասնաց շօրն հաւատաց Հայաստանեայց:

Որովհետեւ Տնտեսի կիրակիին, օդի անյարմարութեան պատճառաւ, կարելի չէր եղած երթալ Համբարձման լիւր. ինչ որ աւանդական սովորութիւն է. Զատիկէ առաջ, իրաւական նկատմամբով Նոյն իսկ անհրաժեշտ ըլլալով կատարել այդ պարտականութիւնը, հակառակ անժրեւախառն եւ ցրտալին օդին, միաբաններէն տասնեակ մը վարդապետներ, զլիսաւորութեամբ Ս. Քէրոզ վրդ. և ժառանգաւորը Նոյն սրբավայրը գացին, կիրակամուսի պաշտամունքը եւ մինչեւ կէս գիշերի հսկում կատարելու համար, եւ գիշերային Ս. Պատարագ եւս կատարելէ վերջ ետ դարձան ի մէջ գիշերի:

Կիր. 2 ապր. — Հանդիսապետութեամբ Ս. Մեսրոպ Սրբազանի, երէկուան պէս, Միաբնութիւնը այս առաւօտ եւս գնաց Համբարձում, անժրեւառ օդով. Լուսաբարապետ Սրբազանը «Էրաշուփառ»ով առաջնորդուեցաւ դէպի հայկական խորանայային փրոյ կանգնուած մեծ տաղաւարը, ուր Ս. Համազասպ վրդ., ըստ սովորութեան, Թագադիր հանդիսաւորութեամբ պատարագ մատուց:

Քշ. 4 ապր. — Երեկոյին, Եկեցէի առնն Ս. Պատրիարքը քարոզեց. Նիւթ առնելով Գալլատեան կիրակիի «Անտառին առաջ» էն, քացատրեց թէ անկեղծութիւնը, կրօնական կեանքի մէջ մանաւանդ, ապացոյց է հոգեկան առողջութեան:

Նշ. 6 ապր. — Առաւօտուն, ճաշու ժամերգութեան առնն, Ս. Մկրտիչ Սրբազանը քարոզեց կաննց. Նիւթ առնելով Մակարայեցոյ մօր օրինակը, քացատրեց թէ առաքինի մայր մը ինչպէս պարտի րաջարկել իր զաւակները կրօնի, հայրենեաց եւ քաղաքացիական նախանձախնդրութեան մէջ:

— Երեկոյին, «Եկեցէի» ի միջոցին, Ս. Պատրիարքը յորդորական խօսքեր ուղղեց ժողովուրդին եւ ուխտաւորաց՝ յառաջիկայ տօնական օրերուն կրօնական պատրաստութեանց առթիւ. Բացատրեց Ս. Քաղարիս մէջ Հայ ազգին ունեցած քաղաքիկ դիրքը, եւ դիտել տուաւ թէ մեր ընթացքէն դատելով պէտք է օտարները շարունակեն այնպէս մտածել թէ մենք արժանի ենք միջազգային այս նուիրական քաղաքին մէջ այն աչքառու դիրքին, զոր դարերէ ի վեր ունեցած ենք հոս շնորհիւ մեր նախնեաց հաւատաւոր լըրտութեան:

Շր. 8. ապր. — Երեկոյին, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Նօր, Միաբնութիւնը, ըստ աւանդական սովորութեան, հանդիսաւոր Թափօրով գնաց Սուրբ Յարութիւն, եւ Ծաղկազարդի կիրակամուսորի

պաշտամունքը կատարուեցաւ Հայկական Գողգոթայի վերնայարկ մատարան մէջ:

● Կիր. 9 ապր. (Մաղկազարդ) — Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնն եւ սուրբ պատարագէն վերջ, որոնք կատարուեցան նոյն մատարանի մէջ: Յունաց եւ Հատինաց կարգին մենք եւս կատարեցինք տարեկան ամենէն հանդիսաւոր եւ պատկառելի թափօրը Փրկչի Ս. Գերեզմանին շուրջ. բոլոր եկեղեցականը զգեստաւորուած էին ըստ աստիճանի. Ս. Պատրիարքը, որ կը նախագահէր ամպհովանիի ներքեւ, կը կրէր Ս. Յակոբեանց Գանձարանին ամենէն ծանրաշուք զգեստներէն: Մերինին հետեւալ ի՛րենքնային Ղապինեբու եւ Ատրիշեբու թափօրները: Ամէն ինչ անցաւ բարեկարգ խաղաղութեամբ:

● Երեկոյին. Ս. Յակոբեանց մայր մատարանի մէջ կատարուեցաւ Դռնբացէի արարողութիւնը, յոյժ պատկառազօւ խորհրդաւորութեան մէջ, ի ներկայութեան մերազնեայ եւ օտարագրի հաւատացեալներու խումբ թափութեան. Ս. Պատրիարքը բարոզեց Արդարութեան բրիտանէական զաղապարին վրայ:

● Բշ.-Դշ. 10-12 ապր. — Աւագ շարժումն այս երեք առաջին օրերուն, առաջնորդութեամբ վարդապետաց, ուխտաւորք շրջեցան բոլոր տնօրինական վայրերը, Բեթղեմէմ, Գեթսեմանի, Համբարձում, Ս. Փրկիչ, Ս. Հրեշտակապետ, Յորդանան, Մեռեալ ծով, եւայն, ըստ պարագային, տեղ տեղ, զոր օրինակ, ի Յորդանան, իրենց համար կատարուեցան հոգեւոր րացաւորիկ պաշտամունք, ամէն տեղ իրենց տրուելով կրօնական եւ պատմական րացատրութիւններ:

● Աւագ Եշ. 13 ապր. — Առաւօտուն, ցերեկին եւ երեկոյին մայր տաճարը լեցուած էր խումբ թափութեամբ. Ս. Պատարագը մատոյց Տ. Մեսրոպ Սրբազան. հաւատացեալներ ամենամեծ թափ մասնակցեցան Ս. Հաղորդութեան: Ապաշխարողաց եւ հաղորդաւորաց խրատները եւ սիրոյ ծառը կարգացուեցան աշխարհաբար: Երեկոյին, Ոսնուլայի արարողութեան միջոցին, զոր կատարեց Ս. Պատրիարքը, դասը լեցուած էր եւրոպացիներու հոծ թափութեամբ, իսկ ասեանն ու վերնատունը հայ հաւատացեալներով: Երբ սրտառու էին «Սիրտ իմ սասանիւն եւ յարակից երգերը, զորս մեղամաղձիկ րազցրութեամբ եղանակեցին Ս. Թարգմանչաց վարժարանի փորթիկ սանուհիները, Տ. Դեղամ վրդ. ի առաջնորդութեամբ: Արարողութեան մասնակցեցաւ նաեւ Անկիլիան Եպիսկոպոսը, որ, ի վերջոյ, Ս. Պատրիարքի կարգացած Ոսնուլայի աւետարանէն ետքը, կարգաց սնոր անգղիներէն:

● Աւագ Ուր. 14 ապր. — Խաւարումի գիշերուան պաշտամունքը բոլոր հաւատացեալներուն համար եղաւ ամենէն զմայրական երկիւղածութեան պահը, աւետարանական ընթերցումները կատարուեցան սրաւոյրդ օգովմեղով. կանոնադրութիւն սողմոսելը, «Սյուր անճառն ու «Տարածեալը», «Արժաթախորութեամբ» եւ Հարցը իր սաբօր, երգուեցան զգածուած երկիւղածութեամբ: Փառք ի բարձունսն ետքը, Ս. Պատրիարքը խոր եւ պատկառաւոր յառութեան մէջ խօսեցաւ բարոզ, նկարագրել վերջ Յիսուսի չարչարանաց եւ խաչելութեան

անաւոր տեսարանը, պատկեր մարդկային սրտի գազանութեան եւ աստուածային սիրոյ մեծութեան, բացատրեց խաչի զոհին իմաստը, եւ, յառաջ թերելով քահանայապետներու ակամայ խոստովանութեամբ յայտարարած «Շմարտութիւնը թէ «Ջայլս ապրեցոյց, զինքն ոչ կարէ ապրեցուցանել», բացատրեց թէ «Շմարտութիւնը անձին մոռացումովն է միայն որ կը կատարուի. եւ ցոյց տուաւ թէ Քրիստոսի փրկագործական կարողութիւնը կը յայտնուի ինքզինքը փրկելու իր կամաւոր անկարողութեան մէջ իսկ:

● Կէսօրէ վերջ կատարուեցաւ Թաղման նախաւժանակը. Ս. Յակոբեանց մայր տաճարին մէջ կատարուած ամենէն վսեմ պաշտամունքներէն մին. «Պարգեւատուն ամենեցուն», աստուածային թաղերգութեան այս անմահ օրհնարանութիւնը, զոր միասին երգեցին միարան վարդապետներն ու ժառանգաւորները Փրկչին զազաղը խորհրդանշող մահարեմի մը հանդէպ, սիրտէ սիրտ փոխանցեց թէ՛ մեռած սիրելիներուն կիսիւր եւ թէ՛ հաւատարմի ցողած աշնոյ յսփփանքը:

● Աւագ Եր. 15 ապր. — Առաւօտուն, մահու «Դատեալ» եւ թաղման ժամերգութիւնը ըստ պատշաճին պաշտուելէ վերջ, կէսօրէն երկու ժամ առաջ աւագ թարգմանը փոքր թափօրով մը գնաց Ս. Յարութիւն, եւ, ըստ աւանդական իրաւանց, կատարեց Ս. Յարութեան տաճարի մեծ դրան պաշտօնական րացումը. ժամ ու կէս վերջ, ամբողջ Միարանութիւնը գնաց թափօրով՝ նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր: Հայ ուխտաւորները, կանխաւ իրենց բաժնուած մասնաւոր տոմսակներու շնորհիւ, տեղաւորուած էին Հայոց սեփական պատշգամբներուն վրայ եւ Ս. Գերեզմանին շուրջը: Թէ՛ ճանապարհին եւ թէ՛ Ս. Յարութեան տաճարին մէջ զրծուարին էր ճեղքել թափութիւնը, որ այս տարի, բոլոր ազգերու Ջատիկը նոյն օրը հանդիպելուն համար, աննկարագրելի կերպով հոծ էր. այսու ամենայնիւ, շնորհիւ զինուորական խիստ հսկողութեան, ամէն ինչ անցաւ առանց անկարգութեան, եւ «Լուսաւորեալ» արարողութիւնը ժամը մէկին, մեծ հանդիսաւորութեան մէջ կատարուեցաւ խաղաղութեամբ: Յետոյ, մաս մը միարաններու ներկայութեամբ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Հայկական Գողգոթայի մէջ, մինչ Ս. Պատրիարքը եւ Միարանութեան մեծամասնութիւնը եւ ուխտաւորներու թափութիւնը մեկնեցան Ս. Յակոբ, ուր տեղի ունեցաւ ծրագրուող հանդիսաւոր պատարագ:

● Կիր. 16 ապր. (Ջատիկ). — Յունաց Ս. պատարագէն վերջը, որ աւարտեցաւ գիշերուան ժամը երեքին. Ս. Յարութեան տաճարին մէջ, կէս ժամ յետոյ սկսուեցաւ մեր գիշերապաշտօնը. եւ առաւօտուն ժամերգութիւնը կատարուեցաւ Ս. Գերեզմանին շուրջը: Երբեքսմեծ մեծ թափօրին զգեստաւորուած կը հանդիսապետէր Տ. Սմբատ Սրբազան: Ս. Դերեզմանին վրայ ժամը 6.30ին սկսաւ մեր հանդիսաւոր Ս. Պատարագը. ժամաբարն էր պատր. փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան. որ եւ բարոզեց «Յիշեալ՝ րգ-Քրիստոս Յիսուս յարուցեալն ի մեռելոց՝ ի գաւակէ Դաւթի» (Բ. Տիմ. Բ. 8) առաքելական խօսքը առնելով ընտան: Բացատրեց թէ Քրիստոսի յարու-

թեան հաւատքն ու յիշատակը հոգեւոր կեանքի ըզ-
գացումն ունեցող մարդուն համար եղած է միշտ եւ
պէտք է լինի աղբիւր սիրոյ, բաջութեան եւ խմա-
տութեան: Ս. Պատարագէն վերջ, Ս. Պատրիարքը,
Միաբանութիւնը եւ ամբողջ ժողովուրդը եւ ուխտա-
ւորները թափօրով ուղղուեցան դէպի Ս. Յակոբ-
վանքին փողոցին մուտքէն ժառանգւորները սկսան
երգել «Այսօր յարեաւ», օրուան շարականը, եւ ա-
մէնըրը ելան պատրիարքարանի մէջ դահլիճը: Ն. Ա-
մենապատուութիւն շնորհաւորութեան եւ մաղթան-
քի ուղերձ մ'ըրաւ հոն. «Թէեւ գերեզմանէ մը կը
դառնանք, ըսաւ, բայց չենք նմանիր այն յուղար-
կաւորներուն, որոնք գերեզմանէն կը դառնան աշխ-
րադէմ եւ լալագին, հոն թաղելէ վերջ իրենց մահա-
ցած սիրելին»: Բացատրեց Քրիստոսի գերեզմանէն
ճառագայթող անմահութեան առթած հրճուանքին
խորհուրդը. անկէ մեր ազգային եւ հոգեւոր գոյու-
թեան փոխանցուած կենսագործող ոյժին մեծութիւ-
նը, եւ դարերէ ի վեր Հայ երուսաղէմի մէջ այդ
խորհուրդին սպասարկութեան նուիրուած Ս. Յակոբ-
եանց Աթոռին եւ Միաբանութեան դիրք: Յանուն
Փրկչին անապական Ս. Գերեզմանին եւ այս նուիր-
ական Տան մէջ զանձարանուած սրբութեանց. սի-
րոյ եւ մաղթանքի ողջոյն ուղղեց ի սփիւռս աշ-
խարհի ցրուած քովանդակ ազգին զաւակներուն,
մաղթանքները ըրաւ Հայ Եկեղեցւոյ ընդհանրական
պետին եւ նուիրապետութեան բոլոր ներկայացուցիչ-
ներուն եւ քովանդակ Հայութեան համար, եւ հայրա-
կան սիրով օրհնեց բոլոր ներկաները. որոնք ամէնըն
ալ կարգաւ մտնեցան ի համարդոյ իր Սուրբ Աջին:—
Երևոյթին, վանքի մեծ բակին մէջ կատարուեցաւ մե-
ծահանդէս անդաստան, մասնակցութեամբ ամբողջ
Միաբանութեան եւ ի ներկայութեան ժողովուրդի
խուռն քաղմութեան:

● Բշ. 17 ապր. — Ի հնումն սովորութիւն էր,
ուխտաւորաց քաղմութեան վերջին հոգեւոր մտքա-
րութիւն մը պատճառելու համար, զատկական շրբ-
չանը փակել Ս. Յարութեան ասօնի երկրորդ օրը կա-
տարուած մեծագոյն հանդիսաւորութեամբ մը: Վեր-
ջին պատմեցաւ ի վեր զարեցուած այդ սովորու-
թիւնը պատշաճ դատուած ըլլալով վերսկիւ այս
տարին, Սրբազան Պատրիարքը այսօր Ս. Պատարագ
մատոյց Ս. Յակոբեանց մայր տաճարին մէջ, մեծ
շուքով, պատմական Գանձարանին ամենէն ճոխ ըզ-
գեսանները հագած: Եկեղեցին լեցուած էր բոլոր ժո-
վուրդին եւ ուխտաւորաց խուռն քաղմութեամբ. Ն.
Ամենապատուութիւնը քարոզեց Ապա երեւցաւ
այլով կերպարանաւ՝ ընտանին վրայ. բացատրեց
թէ Յիսուս, որ մարմնաւոր կեանքին մէջ միակ կերպ
մ'ունէր, անմարմին կեանքին մէջ չի պարփակուիր
ոչ մէկ ձեւի մէջ. ամէնուն կեանքին համար անհր-
աժեշտութիւն մըն է իր զգացումը. ամէնուն կ'ե-
րեւի եւ կը խօսի, իւրաքանչիւրին ըմբռնումին կամ
ընդունակութեան համեմատ, իւրաքանչիւրին կեան-
քին յայնօրէն զանազան պարագաներուն համաձայն:

Պատարագի աւարտումէն վերջ, Ն. Ամենապա-
տուութիւնը, զգեստաւորուած, ամպօղանքի ներ-
քեւ, կենաց փայտի մեծ խաչն ի ձեռին, չորս սրբ-
բազան եպիսկոպոսներ եմփօրոն կրելով եւ զաւա-
զան ի ձեռին, բոլոր միաբան հոգեւորականք շուր-

ջառագցեստ եւ սրբոց նշխարներ ձեռքերնին, թա-
փօրով երկու շրջան դարձան տաճարին մէջ, «Նա-
նաւ ամենայաղթ» շարականը եղանակելով միաբան
սպա շարուեցան աւագ քեմին վրայ եւ դասին մէջ:
Տ. Սմբատ Սրբազան եւ Տ. Դաւիթ Վրդ. «Ճանա-
պարհ» երգեցին ուխտաւորաց համար, որոնց ի դէմս
Ս. Պատրիարքը օրհնութեան եւ ողջերթի վերջին
ուղերձ մ'ըրաւ քեմէն, եւ «Տէր ուղղեալ» ժողթան-
քով ամէնըր արծակեց ի խաղաղութիւն:

● Նոր-Կիրակի 23 ապր. — Ազգային Նահատա-
կաց տարեդարձին առթիւ, հոգեհանգստեան եւ յի-
շատակի պաշտօն կատարուեցաւ ի Ս. Փրկչի. պա-
տարագեց Տ. Հայկազուն Վրդ: Քարոզեց Ս. Պատ-
րիարքը, որ Երբ. Բղթի ժԲ. 1-2 հատուածին վեր-
լուծական բացատրութեամբ ներկայացուց ազգային
նահատակներուն յիշատակին նուիրակներուն
մեզի համար, եւ մեր պարտականութիւնը այդ յի-
շատակին հանդէպ:

Պատարագէն վերջը յատուկ հոգեհանգիստ կա-
տարուեցաւ հոգեւոր շուրեան Ս. Պատրիարքի
գերեզմանին վրայ, իր մահուան երրորդ տարեդար-
ձին առթիւ. յետոյ ամբողջ եկեղեցական զուր եւ
ժողովուրդը ուղղուեցան Ս. Փրկչի վանուց շրջափա-
կին մէջ եղած հասարակաց գերեզմանատունը, եւ
հոգեհանգստեան պաշտամունք կատարուեցաւ ազ-
գին բոլոր նահատակներուն եւ ննջեցեալներուն
համար, Արարայի կռիւն մէջ քաջարար ինկած
կամաւորներուն զամբարանին շուրջը: Արարո-
ղութեանց լուծին, ուսուցիչ Պ. Քրիզոս Մխարան
զգածուած ճառ մը խօսեցաւ նահատակութեան եւ
նուիրումի գաղափարին ու գործին վրայ, որմէ վերջ,
հոգեւորականաց զուր եւ ժողովուրդը «Քրիստոս
յարեաւ ի մեռելոց» շարականը երգելով շրջանը
ըրաւ գերեզմանավայրին:

● Կիր. 30 ապր. — Երէկ երեկոյան «Հրաշա-
փառ» թափօրէն վերջ, որ տեղի ունեցաւ Ս. Յա-
րութեան տաճարին մէջ, Նախագահութեամբ Ս.
Պատրիարք Հօր. այսօր եւս, Աշխարհամատարան ասօնի
առթիւ, ըստ աւանդական իրաւանց, Ս. Գերեզմա-
նին վրայ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ
մեր կողմէ. ժամարան էր Տ. Սմբատ Սրբազան, որ
օրուան ընթերցուածէն «Ձի ձնեալն ի մարմնոյ մար-
մին է եւ ձնեալն ի հոգւոյ հոգի է» քնարանիւ վրայ
խօսեցաւ, բացատրելով թէ Քրիստոսի յարութեան
խմտը կրնան ըմբռնել եւ անոր փրկարար ներգոր-
ծութենէն կրնան ազդուիլ անոնք միայն, որոնք սրբ-
ութեան են հոգւոյ մատուցեալ, ինքզինքնին ըն-
դունակ գործելով ստաւաճային ճշմարտութեանց:

— Աշխարհամատարան ասօնի հետ կը վերջանայ իւր
ուխտաւորութեան շրջանը. մեկնած են գրեթէ բոլոր
ուխտաւորները, որոնք Մեծ Պահոց վերջին եօթնեա-
կէն սկսելով եկած էին Ս. Քաղաքս:

Կը լսենք թէ ամառնային շրջանի համար եւս
պիտի ունենանք ուխտաւորներ, մասնաւորապէս
եզիպտոսէն:— Ս. Աթոռոյ վանական վարչութիւնը
կը խորհի միջոցներ նծօրինել մասնաւորապէս յա-
ռաջիկայ տարուոյ զատկական շրջանի ուխտաւո-
րութեան համար: Պիտի կարգադրուի որ հին ուխ-
տաւորական օրերու բոլոր հանդիսաւորութիւնները
վերահաստատուին:

Ո Ւ Ս Ո Ւ Մ Ն Ա Կ Ա Ն

Այդիլ ամօղ մէջ անգամ մը զուժարուեցաւ Սուրբ Արոսոյս Ուսումնական Խորհուրդը, եւ ճեփոնութիւններ կատարեց Հոգեւոյն Տ. Եղիշէ Մըրազան Պատիւով Գուրեանի յիշատակին հաստատելիք Գրական Մըցանակի հրահանգներու եւ կանոնագրի հրատարակութեան մասին: Կը յօսանք **Սիոնի** յառաջիկայ բոսով այս մասին աւելի բացօթե տեղեկութիւններ հաղորդել:

● Հանգ. Տիար Յարութիւն Յովակիմեանի յիշատակին՝ իր ժառանգորդներուն կողմէ Ս. Արոսոյս քաղաքանիցի Երեւանում մեկնանքներ (սպարդիլ, ծալսոյ, կարիլ) տեղաւորուեցան անցեալ ամօղ ընթացիմ. երբ, ի մօտոյ աւարտի նաեւ Ելեհական շարժումի հաղորդիլ մեկնանքներուն զօրմն ալ, պիտի կատարուի բացման հանդէսը:

● Հանգ. Սերովքէ Ովանեանի ժառանգորդներուն կողմէ, իր յիշատակին, Ս. Արոսոյս Երեւանում ձեռագիրները, զորս ծանօցած էինք **Սիոնի** Մարտ ամսոյ թիւին մէջ, հետեւեալներն են. 1. Աւետարան մագաղաթի վրայ, միջին մետրական երկարագրով, ԺԱ. կամ ԺԲ. դար, 2. Գրեզոր Տաքեւացի, Հարցմունք, արձարապատ, գրուած 1627ին «շախարհն Աղուանից», 3. Թուրք Յովհաննու Մանդակունոյ, արձարապատ, 4. Մեկնութիւն Ս. Աւետարանի որ քս Յովհաննու, Յովհան Ոսկերեանի, գրուած 1717ին, 5. Նաւեկ, գրուած 1674ին, 6. Աւետարան, գրուած 1669ին, արձարապատ, մանրամասնեցով զարդարուած, 7. Աւետարան, գրուած 17րդ դարուն, մանրամասնեցով, 8. Աւետարան, գրուած 1619ին Տաքեւի վանքին մէջ, նկարազարդուած, 9. Աւետարան, գրուած 1419ին, նկարազարդուած, կաշեպատ, 10. Աւետարան, գրուած Տիֆլիս 1455ին, նկարազարդուած, կաշեպատ, 11. Նաւեկ, գրուած 1701ին, նկարազարդուած, կաշեպատ, 12. Աւետարան, մագաղաթեայ, նկարազարդուած, արձարապատ, գրուած 4. Պոլիս 1650ին, 13. Շարական, մագաղաթեայ, նկարազարդուած, 14. Ճանոց, գրուած Կեսաբիս 1688ին, արձարապատ, 15. Սաղմոս, նկարազարդուած, կաշեպատ, 16. Վարք Աթանասի եւ Կիրիլի, մագաղաթեայ, արձարապատ, 17. Պարզառութեամբ, գրուած 1675ին: Ասոնց մասին յաջորդ թիւի մը մէջ աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ պիտի հրատարակուին: Այս ձեռագիրներուն հետ է նաեւ *Frédéric Macler Documents d'art Arméniens Textes* եւ *Atlas* երկու հոստներ. յոխնապակեայ նշխարապատի մը, հոյակապ նարուս, Բէթրանիոյ զարմ. իր Լեւի դարու նկարներ:

● Հանգուցեալ արձանատու հայկաբան ուսուցիչ Միհրան Ասեմազեանի Սգն. այլի սիկիւնը եւ զատկը, իր յիշատակին, Ս. Արոսոյս Երեւանում եւ օղբացեալին ընդարձակ ինքնագիր մէկ զօրմն, որ հայեւէն լեզուի հոմանիշներու մասին բառարանական ուսումնասիրութիւն մըն է:

● Տ. Սիոն Բանանայ Թեոդորոսեան Սերասացի Ս. Արոսոյս Երեւանում է Գեղարդի Կ. Պոլսեցոյ մահու եւ գեղեցիկ նոսրագրութեամբ 1738ին ընդօրինակուած ձեռագիր հոստը մը. որ կը պարունակէ, բացի սկիզբի ԼԵ. զուխներէ բաղկացած ձառքներէ մը, Գրեզոր Նիսապոլի Տեսութիւն ի մարդոյն կազմութիւն, գրուածքը:

ՆՈՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ կ'արձանագրենք հետեւեալ նշանները:

Բարեպաշտական

Այլի Տիկ. Գայիանէ Հումպուլեան, Տիկ. Արուսեակ Տէր Մաքսեմեան, Օր. Զարուհի Պերպեւեան, Օր. Մարիամ Իսխանեան, եւ Օր. Լուսին Պերպեւեան Երեւանում եւ մէկ մէկ ինքնանշանագործ տեղանի ծածկոց: Պր. Արսաւէս Հրդոյեան Երեւանում է զոյգ մը արձարեայ ծաղկաման եւ արձարեայ բաժակ մը կապարիչով եւ պատուանդանով. Տիկ. Վարսենիկ Պոյանեան՝ ապակեայ կանթեղ մը, արձարեայ շորայով եւ շաշմանով. Տէր եւ Տիկ. Յակոբ եւ Աննիկ Ուստանէ՝ դեղնագոյն դուքնի վարդոյ մը. Այլի Տիկ. Աննա Ամիրեան՝ 13 ոսկի ուլունքներէ բաղկացեալ ապարանցան մը. Տիկ. Արաւիկ Թիւրեանէ՝ արձար թէլեարի կանթեղ մը: Յովակի Ս. Նիկողայոս Եկեղեցւոյն համար Պր. Կարապէտ Զամբրէրեան Երեւանում է 5 մեծ եւ 3 փոքր դպրի շապիկ. 1 շապիկ եւ 1 ծածկոց զրակալի, բոլորն ալ մետախեայ. Տիկ. Կիւլինեա Միսնեան՝ դպրի շապիկ մը — Բազմաթիւ բարեպաշտներ ալ Աղեթանդրիայէն, Գանիւրէն, Կ. Պոլսէն. Ասիա Ալեկայայէն, Պարզասէն, Ալեքսանդրէն, Վալանտէն, Ամերիկայէն, եւ Երուսաղէմէն Երեւանում են մեծ ու փոքր զանազան զուժարներ իրեն պատարագուց, իւրազին եւ մօմագին:

Մասնագործներ

Տէր եւ Տիկին Յակոբ եւ Արմենուհի Դանիելեան Երեւանում է 10 եզ. ու. Այլի Տիկ. Մարիամ Սեփան Յովհաննէսով 2 անգլ. ու. Կիրակոսէն Մ. Սուլթանեան՝ 2 անգլ. ոսկի:

Ո Ւ Խ Տ Ա Ւ Ո Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Այս տարի Ս. Զատիկի տօնի արտասանմանէն Երուսաղէմ եկան 218 հայ ուխտաւորներ, որոնց կէսն աւելին, 123 հոգի Սիրիա-Լիբանանէն, 45 եգիպտոսէն, 20 Կ. Պոլսէն, 13 Կիպրոսէն, 9 Միջագետքէն, 5 Արմենիէն, եւ 3 Նիւ Եռոթէն: Ասոնցմէ դուրս կը մնան Յունաստանէն եկած խումբ մը ուխտաւորներ, ինչպէս նաեւ Անգլո-Յորդանեանի եւ Պաղեստինի զանազան բաղաններէն եկողներ:

ՆԱՄԱԿԱՏՈՒՓ

Պ. Մ. Թ. Բուլկի-Հիսար. — Զերդկաճ ընդարձակ գրութիւնը ստացանք, սակայն զանազան պատճառներով ներկայիս ի վիճակի չենք զայն հրատարակելու. կը մնայ մեր մօտ ի պան: ԽԱԲ.